ex Libris [redacted]
[redacted] 1231.

R. II ed. To. I p. 322 n. 4

[parte I]

5 - 4 - [illegible] - 8

RHETORICORVM AD C. HEREN=
NIVM LIBRI IIII. INCER=
TO AVCTORE.

CICERONIS

De Inuentione	libri II.
De Oratore, ad Q. fratrem	libri III.
Brutus, siue, de claris oratoribus,	liber I.

Orator ad Brutum,
Topica ad Trebatium,
Oratoriæ partitiones,
Initium libri de optimo genere oratorum.

CORRIGENTE PAVLO MANV=
TIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. XLVI.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

ETSI NEGOTIIS *familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos* C. Herenni *uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. & eo ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere* Rhetoricam *intelligebamus. non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligētia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quæ* Græci *ſcriptores inanis arrogātiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationē dicendi pertinere, ſumpſimus. non enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribendum, quemadmodum cæteri; ſed ut induſtria noſtra tuæ morē geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus, ſed ſi te unum illud monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.*

ORATORIS *officium est de ijs rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit.* Tria *sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale.* Demonstratiuum *est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem.* Deliberatiuum *est quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem.* Iudiciale *est quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cũ defensione.* Nunc *quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has causas tractari conueniat, ostendemus.* Oportet *igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem.* Inuentio *est excogitatio rerum uerarum aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant.* Dispositio *est ordo & distributio rerum: quæ demonstrat quid quibus in locis sit collocandum.* Elocutio *est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio.* Memoria *est firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio.* Pronũciatio *est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate.* Hæc *omnia tribus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione.* Ars *est præceptio quæ dat certam uiã rationemq; dicendi.* Imitatio *est qua impellimur cũ diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse.* Exercitatio *est assiduus usus consuetudoq; dicendi.* Quoniam *igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret; nunc quẽadmodum ad orationem possint oratoris offi*

cia accõmodari, dicendum uidetur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem, confutationem, concluſionẽ. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumẽtorum expoſitio cũ aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu eſſet facilior, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accõmodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Cauſa poſita, quo cõmodius exordiri poſſimus, genus cauſæ conſiderandum eſt. Genera cauſarũ ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti contra paricidã. Turpe genus cauſæ intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus eſt, cum habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cum contempta res affertur. Cum hæc ita ſint, cõueniet exordiorũ rationem ad omne genus cauſæ accõmodari.

EXORDIORVM duo ſunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur: & inſinua

tio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit: Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utemur, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare aduersarios criminando, beneuolentiam captare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principium capere oportebit. Quoniã igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Remp. pertinent, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, & si rogabimus ut attente audiant: & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorũ persona, & à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogan=

tia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiũt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, & si orabimus ut nobis sint auxilio, & simul ostendemus nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. À rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudãdo extollemus, aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus: quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris persuasus uidetur esse ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defessus est eos audiendo,

qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere, non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, et esse indigna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pe detentim accedemus, & similitudinem conferemus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam, si de eo quod aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspitione, irrisione, stultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione: præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu: aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: & si promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos nó eo=

dem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi sumus, breuiter exponemus. Inter insinuationem & principium hoc interest, quòd principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem cõmoditatem in dicendo peruenire possimus. Verum hæ tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, nequando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut nõ apparata oratio esse uideatur. Vitiosum exordium est quod in plures causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius potest uti ex cõtrario. Item uitiosum est, quod nimium apparatis uerbis compositum est, aut nimis lõgum est, & quod non ex ipsa causa natum uidetur, ut proprie cohæreat cum narratione; & quod neque beneuolũ, neque docilem, neque attentũ facit auditorẽ. De exordio satis dictũ est: deinceps ad narrationem trãseamus.

NARRATIONVM genera tria sunt. Vnũ, quo exponimus rem gestã, et unũquodque trahimus ad utilitatem nostrã uincendi causa: quod pertinet ad eas causas de quibus iudiciũ futurũ est. Alterũ genus narra

tionis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est: in quo tamē exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet parteis, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque ueri similes continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinē, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationē, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ cōmutationem, insperatum incōmodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo transigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, & si nō ab ultimo initio repetere uolemus, & si summatim, non particulatim narrabimus, & si non ad extremum, sed usque eò, quò opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis utemur, & si non

deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere, et si exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. Quod genus, si dicã me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino nõ modo id quod obest, sed etiam id quod neque obest, neque adiuuat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idẽ dicamus, cauendũ est, etiã ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megarã uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megarã, insidias fecit uirgini: insidias postquã fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si ut quidque primũ gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporũ ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit cõsiderandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus, ne quã in aliã rẽ transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne lõge persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus, & si persequemur ea quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, et cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia tẽporum, personarũ dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut tẽporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati nõ potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrãdo conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis conseruanda erunt. De iis rebus caute confligendum

eſt, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuiſſe. Adhuc quæ dicta ſunt, arbitror mihi conſtare cum cæteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quòd eam ſoli præter cæteros in tria tempora diuiſimus, ut planè certam uiam & perſpicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum eſt, quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare cõſumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilo minus induſtriæ, quàm rei utilitas poſtulabit, quæſiuiſſe uideamur, ſi prius pauca de cauſarũ diuiſione dixerimus.

CAVSARVM diuiſio in duas partes diſtributa eſt. Primũ perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduerſarijs, ſi ea quæ nobis utilia erunt conuenient, quid in cõtrouerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe matrem ab Oreſte conuenit mihi cũ aduerſarijs: iure fecerit & licuerit'ne facere, id eſt in controuerſia. Item è cõtrario, Agamemnonem eſſe à Clytemneſtra occiſum confitentur: cum id ita ſit, me ulciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cum hoc fecerimus, diſtributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, et expoſitionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus quàm trium partium numero eſſe non oportet. Nam & periculoſum eſt, nequando plus minus'ue dicamus, & ſuſpitionem afferet auditori meditationis et artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expoſitio eſt, cum res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſolute. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

TOTA spes uincendi, ratioq́; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariáq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. utrũque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorum quidquã detraheret inuentione, sed ut ostẽderet id quod oportuisset simpliciter et singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Cõstitutio est prima deprecatio defensoris cũ accusatoris insimulatione coniuncta. Cõstitutiones itaque, ut diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cum fratrem occisum, & inimicum fratris cũ gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam cõiectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima cõstitutio est cum in scripto aut ex scriptis aliquid cõtrouersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguũ, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorũ nauim cæteráq; esse, si nauis cõseruata sit, qui remãserũt in naui. ma-

gnitudine tēpestatis omnes perterriti nauim reliquerūt, in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc cōstitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex cōtrarijs legibus controuersia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationē habere. Altera lex iubet augurē, in demortui locū qui petat, in concione nominare. Augur quidam dānatus de pecunijs repetūdis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum duas aut plureis res significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ XXX. pondo uasorum argēteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnifice illa petit. Tullius se quæ uelit ipse XXX. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus & trientibus laturus esset, Q. Cæpio per id temporis Quæstor urbanus erat: docuit Senatum, ærarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. collegæ intercedere. ille

nihilo minus cistellam detulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, aduersus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quo secius feratur lex: accersitur Cæpio maiestatis. Cõstitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatem. Ex translatione cõtrouersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutãdum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse. possit dicere, cũ definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa cadit is qui non, quemadmodũ oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut ante, si reo cõmodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cũ res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq́; in eo, pecuniaq́; eius potestas esto. Et lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et Lex, Paterfamilias uti super familia, pecunia'ue sua legauerit,

ita ius esto. Et Lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniáq; eius agnatorum gentiliumq́; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, et soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebāt eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes rite affuerūt, de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferūtur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarū una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est cum id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est cū per se defensio infirma est, sed assumpta ex extranea re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci.

Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cæpio ad Tribb. pl. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille qui ad diem cōmeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse & consulto fecisse confitetur, et tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus: Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret, uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in cōsilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, et uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, & id iussu Coss. defendat, & eos dicat non modo impetrasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uete-

tur. Ex cóparatione criminis causa constat, cũ dicimus necesse fuisse alterutrũ facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pópilius, cum à Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cũ hostiũ ducibus in collocutionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitũ educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, q̃ exercitũ: exercitũ eduxit, impedimenta reliquit: accersitur maiestatis. Quæ cóstitutiones, et quæ cóstitutionũ partes sint, satis uideor ostendisse. nũc, quo modo eas, & qua uia tractari cóueniat, demonstrandũ est: si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quò ratio omnis totius orationis cóferatur. Cóstitutione igitur reperta, statim quærẽda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, et cótinet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hac potissimũ cósistamus) Orestes cũ fatetur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eã, quæ nisi intercederet, ne causa quidẽ esset. Illa enim, inquit, patrẽ meũ occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ cótinet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari dãnationem. Inuenta ratione firmamentum quærendum est, id est quod cótinet accusationem, quod affertur cótra rationem defensionis, de qua ante dictũ est. Id cóstituetur hoc modo: Cũ usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meũ occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo, Sed nó abs te tamen occidi, neque indemnatã pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quã nos iudi-

cationem, Græci κρινόμενον appellãt. Ea constituitur ex coniũctione firmamenti, et rationis defensione, hoc modo, Cũ dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum'ne fuerit à filio sine iudicio Clytēnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uià iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionũ, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, cõmodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinẽ literarũ possit animũ tuũ defatigatio retardare. sed si quidẽ hæc tardius, q̃ studes, absoluentur, cũ rerũ magnitudini, tũ nostris quoque occupationibus assignare debebis. uerũtamen maturabimus, &, quod negotio diminutũ fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN primo libro Herenni breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. uerum quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen trãsferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earũ partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, indicationem

quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquanque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare: & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad cõfirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus quemadmodum quãque causam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitũ, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile est per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea quæ induxit ad maleficium commodorum

ſpe, aut incõmodorum euitatione: ut cum quæritur, nũ quod cõmodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cu piditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit ex= plere: aut numquod incõmodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij: in uitatio= ne incommodi, formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, ſi poterit; aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpi= tionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex an= te factis ſpectabitur. In quo primum conſiderabit ac= cuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non re= periet, quæret num quando uenerit in ſimilem ſuſpitio nem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cau= ſam peccati, quam paulo ante expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ cau= ſa feciſſe, oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi ho= noris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cau= ſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cũ cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Denique aliquo aut quampluri= mis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fe= cerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus & integer exiſtimabitur, aduerſarius dicet, facta non famam ſpe ctari oportere: illum ante occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. De=

fensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si nō poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam; uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erūt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi, Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur, celebris an desertus: semper, an tum cū id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingāt: nū qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horū quid reo, quid accusatori cōueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte

debent proficisci, cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua die & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam, & potuerit'ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurum. nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri nō potuerit. Occasio quæritur, idonea'ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur, hoc modo: Si quæ supra dicta sunt signa, cōcurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, qui cum uisus sit, num quid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptū sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu,

gustatu. nam quiuis horum potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A` quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco cõprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio est cum quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo præmeditatũ fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij quibus nisi accusator nemo potest uti: & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam

captat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores. A' testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A' quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus maiores ueri inueniendi causa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut, quidquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si, quæ dicta erunt argumentando, iisdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspitionem: idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primũ, maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, ut, quæ uere dicerentur, seruari; quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent: hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad cõminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili

argumentatione : idq; partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis & signis & cæteris locis, quibus augetur suspitio, dicere hoc modo conuenit : Cum multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiunt, rem perspicuam, non suspitiosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus : hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta : testes corrũpi posse, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa & cæteras suspitiones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam suspitionibus quiuis possit criminari : deinde unamquanque suspitionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire : indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspitionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid : & dicemus causam non fuisse quare quispiam cõfingeret & cõminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Cõtra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit : & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus : & aliquã aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quã dicamus omnibus in ore esse : aut uerũ rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat : neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quamuis turpem de quolibet ru-

morem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omneis eius parteis perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis parteis transeamus.

CVM *uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secũdum narrationem: Primum scriptoris collaudatione: Deinde scripti recitatione: Deinde percunctatione, scirent'ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eãdem rem pertineat. Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi cõueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit quod perscripsit: & demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breuiter, cõmode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia & uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit*

à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamento perscriptum sit, fecisse: tamen facti quærat defensionem. A sententia sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quòd tantum scripserit, quod necesse fuerit: illud quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba, & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri: quæ omnia scriptorem uoluisse quamrectissime fieri nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus & inferioribus sententijs, aut cum iure cõmuni, aut cum alijs legibus communibus, aut cũ rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum et stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris uoluntatem nõ interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepant, uidendum est primum, num quæ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio permissione. Item illa defensio te-

nuis est, cum ostenditur id factũ esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrũ cum ea faciat, de qua parte posterius differemus. Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandũ est. Primum, sit'ne ambiguum quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset, si id, quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendũ est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, æquo et bono fieri posse: quod aduersarij interpretantur, à contrario. nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, nõ modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omneis enim illi amphibologias aucupantur, eas etiã, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tũ odiosi, tũ obscuri interpretes sunt: & dum caute & expedite loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. ita dũ metuũt, in dicendo ne quid ambiguũ dicant, nomen suũ pronunciare nõ possunt. uerum horum pueriles opiniones rectissimis ra=

tionibus, cum uoles, refellemus. in præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primũ afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accómodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primum, nũ aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: nũ alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quòd noluerit

cauere, an quòd satis cautum putarit, propter cæterorũ scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ cõstitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri conuenit, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine ius est id quod sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Consuli, aut Tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Drusus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus

pus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo & bono ius constat quod ad ueritatem & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX, & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerũt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiem causam coniicito. Sunt itẽ pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quæretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quæri conuenit, utrũ fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspitio ex cõstitutione coniecturali, quare putetur nõ ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant rem perniciosam utili præponi,

utetur loco communi per conquestionem: & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quærendum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudiciũ ante fieri. Deinde cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumãt, quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idẽ facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium ueni re. Concessio est per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio est cum cõsulto à nobis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiã. De his primum partibus ostendẽdum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, considerandum est, utrum per culpam uentum sit in neces=

ſitudinem, num culpam ueniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is qui in neceſſitudinem cauſam conferet, expertus ne ſit quid contra facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quæ ſuſpitiones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent id conſulto factum eſſe, quod neceſſario accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maxime neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primum quæretur utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia. quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali conſtitutione quæretur, utrum ſcierit an ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſſe, cum factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur conſideranda, quæ de neceſſitudine præſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omneis eadem fere poſſint accommodari. Loci communes in his cauſis: Accuſatoris contra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamẽ oratione iudices demoretur. Defenſoris, de humanitate, miſericordia, uolũtatẽ in omnibus rebus ſpectari cõuenire; & quæ cõſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe nõ oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos

peccasse, neque id impudenter, aut fortuitu, aut necessa rio fecisse dicemus, et tamē ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm maleficia, uidebuntur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit: si tali de causa alijs quoque ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed quòd potest uel ad Senatum, uel ad concilium uenire, non uisa est supersedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rē, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit'ne tantum quantum reus demonstrabit is, in quem causa conferetur: & ecquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo cōueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quæretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de necessitudine præce

pimus, considerandа erunt.

QVONIAM satis ostendisse uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti côueniret, consequi uidetur ut doceamus quêadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire quid sit causæ adiumento: difficillimum uero est inuẽtum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus quid quoque loco dixerimus: & auditor cum totius causæ, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque parteis est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit quod probare uolumus. Ratio est causa, quæ demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio est qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est quæ concludit, breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicũ enim acer-

rimum de medio tollere uolebat: à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi ſe incolumem non futurum. ſperabat, illius morte ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari: cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur: & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tũ uero illa quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes: ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate: ſi multi leue cõpendium fraude maxima cõmutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres, et erectas uadere ut alteri beſtiæ noceant, non eſt incredibile putandum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præſertim cũ in beſtijs nullam neque bonã neque malam rationem uideamus, in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturũ cauſam qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium: & ſi inimicitiarũ acerrimã rationem, & pe-

riculi metũ intercessisse demonstraui: non est dubium quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandũ, & exornandũ res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione et cõplexione supersedendũ est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quã exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut cõplexione, quadripartita.

GENERA duo sunt uitiosarũ argumentationũ: unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam: alterũ, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione confutari cõueniat, quæ tacite cõtemni, atque uitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide nõ poteris. Hæc cognitio uitiosarũ argumentationũ duplicem utilitatem afferet: nã & uitare in argumentatione uitiũ admonebit, & ab alijs nõ uitatũ cõmode reprehẽdere docebit. Quoniã igitur ostendimus perfectã, & plenã argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. Exposi-

tio uitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod non necessario est omnibus attributum. ut si quis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omneis res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo, Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo

illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt Iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omneis homines solicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum & cupiditaté: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimiũ longe repetitur, hoc modo, Omnium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porrò cupiditates, infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id quod extremũ dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Né ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,

Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errās mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere, (ſi id modo, quod eſſet ſatis, curaſſet poeta)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. nō enim reprehenſione eget, ſicut aliæ cōplures, ſed ſua ſpōte uitioſa eſt.

VITIOSA ratio eſt, quæ ad expoſitionem nō eſt accōmodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio eſt, quæ nō neceſſario oſtēdit ita eſſe, quemadmodū expoſitū eſt: uelut apud Plautū,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile:

Hæc expoſitio eſt. uideamus, quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipſe facturus eſt, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid ſit ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo: Amor fugiendus non eſt. nam ex eo ueriſſima naſcitur amicitia. Aut hoc modo, Philoſophia eſt uitāda: affert enim ſocordiam atque deſidiam. Nam hæ rationes niſi falſæ eſſent, expoſitiones quoque earum ueras eſſe confiteremur. Item infirma ratio eſt, quæ nō neceſſariam cauſam affert expoſitionis: uelut Pacuuius:

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam perhi=
bent philosophi,

Saxoq; instare globoso prædicant uolubili:

Ideoq;, quò saxũ impulerit fors, eò cadere fortunã au= (tumãt.

Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat quò
sese applicet.

Insanã autem aiũt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit.

Brutã, quia dignũ atq; indignũ nequeat internoscere.

Sunt autem alij philosophi, qui contra fortuna negãt

Miseriã esse ullã, sed temeritate omnia regi. id magis

Verisimile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.

Velut Orestes modo fuit Rex, modo mẽdicus factus est:

Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui Rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, idcirco quòd homines magnis et multis incõmodis cõflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictũ est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quã res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo: Vtilis est sapientia, propterea quòd qui sapiẽtes sunt, pietatẽ colere cõsueuerũt. Itẽ utile est amicos ueros habere. habes enim quibuscũ iocari possis. Nam huiusmodi in rationibus nõ uniuersali neque absoluta, sed extenuata ratione expositio cõfirmatur. Itẽ infirma ratio est, quæ uel alij expositio=

ni poteſt accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia, proptereáq; diligentius conſideranda ſunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementiſſime cõprobat argumentationem.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuriâ abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſpontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario cõuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur: Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt, bene locaui: ſin autem eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, poſt cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniam pallet, ægrotaſſe:

aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non hábet, si non cætera quoque similia concurrant: quòd si concurrerint, non nihil huiusmodi signa adaugent suspitionem. Item uitiosum est, cùm uel in alium, uel in eũ ipsum qui dicit, id quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt qui uxores ducũt: at tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter se se conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphõtem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi si uenisset Quirites, non commisissem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item uitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periculo sola ut restituam paro.

Item uitiosum est, quod in aliam partem, ac dictũ

ſit,poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in cōcione dixerit, Satius eſt uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendæ cauſa poteſt ſine malitia dici, tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpitione. Item uitioſum eſt, falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt, ut ſi quis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribā, capitalis eſt. Eſt enim improbus & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris quàm furis, quàm ſicarij aut proditoris attulit definitionem. Itē uitioſum eſt, pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitū eſt: ut ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eſſe, quòd ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit Cenſores iſtum uobis ſatisfacere, ex eo quòd ait ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum non ueniſſet, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita & in ſimili controuerſia poſita exēpli loco profertur. Itē uitioſum eſt, cū id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, et quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis qui geſſit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor eſſe mea. nam me æquum eſt frui

Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:
Qua causa accusem hunc, nequeo exputãdo euoluere.
Nam si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem qui id parui auditu existimet?

Non incõmoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid quod postea ait?
Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auctoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiã de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum cõtrouersia cũ de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem et uirtutis utilitatẽ cõsumitur. Itẽ considerandũ est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab reo faciũt angustijs causæ coacti. uti si quis accusetur ambitu magistratum petisse, ab Imperatotibus sæpenumero se apud exercitum donatũ esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehẽdemus,

& in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artem aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhethoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperā factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum'ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si compararetur utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut * *depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Itē uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes. Quòd genus; si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. nō enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine et uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem cō suetudo potest optime iudicare: uelut Sulpitius, qui in-*

tercesserat

tercesserat ne exules, quibus causam dicere nō licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cū eandem legem ferret, aliam se se ferre dicebat propter nominum commutationem: nam nō exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in cōtrouersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua & igni interdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio cōstat ex similibus, et exemplis, & amplificationibus, & indicatis & cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem cōparationis, aut ipsi obest qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res indicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res indicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est, id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod cōuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis idoneas argumen

tationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. Non enim utrum indignum sit an non, sed factum'ne sit, quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominantur, tripertitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secũdum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: & ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditã di, uel memoriæ ostentãdæ causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res quæ per locum cõmunem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis cõmo-*

dissime sumuntur adaugendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum cõmemoramus quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res de quibus criminamur ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est: an superiores, quod genus ij sunt à quibus auctoritatis locus communis sumitur: an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniẽdæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factũ, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrũ facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ esse:

quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus: si ostendemus in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si, quid nostris parētibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animū nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet.

Nihil enim lacryma citius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus: & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiã laudabis, tuaq́; perceptione lætabere; tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerum hæc futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cætera præcepta transeamus, ut, quod libentissime facimus, tuæ uoluntati rectissimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

A DOMNEM iudicialẽ causam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abũdanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inueniẽdarum, quæ pertinebant ad causas deliberatiuas & demonstratiuas, in hunc librũ trãstulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum persolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. interea prima quæque & nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

DELIBERATIONES partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrũ potius faciendũ sit: partim huiusmodi, ut quid potissimum faciendũ sit, consideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Annibal consultet, cũ ex Italia Carthaginem accersi

tur, an in Italia remaneat, an domũ redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, ut si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an nó: partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem & consultationem, ut si deliberet Senatus, bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tẽpus Cos. fieri: partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationẽ, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugẽda aut deprimenda. Omnem orationem eorum qui sententiã dicent, finem sibi cóueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio cóferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrunque sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quãdo de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectũ & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute et officio fit. Id diuiditur in prudentiã, iustitiã,

fortitudinem,modestiam. Prudentia est calliditas,quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia,multarum rerum memoria,& usus complurium negotiorum. Iustitia est æquitas,ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo cõtinens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, uitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere,& quo modo,aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam,cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id quod uelimus exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum,aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societates atque amicitias studiose dicemus coli conuenire: si quod ius in parentes,deos,patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia,nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus deduci opor=

tere: si dicemus in omnibus ius æquabile statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: cõtrarijs iniustam. Ita fiet ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus. Si unamquanque rem certo naturæ termino definiemus. Si denique quod cuique satis sit ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis, amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ supra demonstraui. Nam nemo erit qui censeat à uirtute recedendũ: uerum aut res huiusmodi nõ dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur.

Item si quo pacto poterimus, quam is qui cõtradicet iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse &

inertiam ac prauam liberalitatem. Quã prudentiam appellarit, ineptã & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam & præsentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto separauimus, nõ quòd hæ quatuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadẽ ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea diuiditur in rationem tutam atque honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrũque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterũ demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutã esse dicemus, diuisione utemur

in uim, & consilium. Nam quòd in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse, considerare quæ sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem cõsequi, nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficisci esse præclarũ. Fortitudini fortunã quoque esse adiumento solere. Eũ tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumẽ in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere simili-

bus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quòd his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

QVONIAM hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum; & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secūda, aut aduersa accidere possunt: ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit cōmoda aut incōmoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum qui audient persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes cōmemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si lau=

dabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis conse qui non possimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus cõtraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirũ uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniã norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam dissimiles sunt, qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementèr improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebũt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factũ eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cũ laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: Primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. Deinde, ut quæque, quó'ue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamq; tute cauteq;

egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incōmoda corporis, aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnē pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum cæteris detrimento atque dedecori: si uires atque uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formā omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit

in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: Si uituperemus, è contrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita diuisio laudis & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, nō necesse esse nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre, propterea quòd sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causa crebras et breueis amplificationes interponemus per locos cōmunes. Nec hoc genus causæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius cōsiderandum est. Neque enim id quod potest accidere ut faciendū sit aliquādo, non oportet uelle quamaccōmodatissime posse facere. Etsi separatim hæc causa minus sæpe tractatur, at in iudicialibus et in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoque genere causæ nonnihil industriæ cōsumendum putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atque ad omne causæ genus accōmodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QVONIAM *dispositio est, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur, uidendum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam aut à narratione, aut ab*

aliqua

aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia nõ semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parũ probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationũ dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & in postremis causæ partibus collocare; mediocres & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nã & re narrata statim expectat animus auditoris, qua re causa confirmari possit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur; utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNCIATIONEM multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendũ plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum prosit, non facile dixerimus, nec egregie ma-

gnam esse utilitatem in pronunciatione audacter con firmauerimus. nam cōmodæ inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, et partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronunciatione non plus, quàm sine his rebus pronunciatio sola ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucide scribi, cū hæ res ad sensus nostros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis est quæ suum quendam possidet habitum ratione & industria comparatum: Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eā torquere in dicendo pro nostro cōmodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet cōmonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ cōseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniā ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendū uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo

uocem conseruare, si quámaxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nã læduntur arteriæ, si antequã leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem trãsire oportet: cõmutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. Ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, & si quis splendor est uocis, cõsumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu cõtinenter multa dicere in extrema cõuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ cõplentur, et uox, quæ uarie tractata est, reducitur in quendã sonũ æquabilem atque cõstantem. Sæpe rerũ naturæ gratia quædã iure debetur, uelut accidit in hac re. Nã quæ diximus ad uocẽ seruãdã prodesse, eadẽ attinent ad suauitatẽ pronũciationis: ut quod nostræ uoci prosit, idẽ uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinẽ uocis, sedata uox in principio. Quid insuauius, q̃ clamor in exordio causæ? Interualla uocem cõfirmãt, eadem sententias cõcinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitãdi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remissio. Et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddã illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accõmodatum. In extrema ora-

tione cõtinens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis suauitudini prosunt, de utraque re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ cõiuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniã omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis considerãda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cũ aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio est orationis enũciandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est quæ aliquod peccatũ amplificans, auditorem ad iracundiã adducit. Conquestio est oratio, quæ incõmodorum amplificatio=

ne animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ; harum octo partium quæ cuiusque idonea pronunciatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quamsedatissima et depressissima uoce uti conueniet, ita tamen ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus uti oportet, ut ipsa pronunciatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare uideamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est, ut quo quidque pacto gestũ sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud, otiose retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronunciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium personarum sensus atque animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda uoce cum parua significatione risus, sine ulla suspitione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonũ,

& celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocē ab imis faucibus exclamatione quã clarissima adhibere oportet, & quãtum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cũ cohortatione utemur uoce attenuatissima, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam esse: in gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ut aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoque corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin erit

in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nõnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantũ susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis cõmode scribi posset: nec si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabã, propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificiũ memoriã. quare placeat, aliàs ostẽdemus: in præsentia, cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sũt igitur duæ memoriæ,

una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cũ cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat, & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ, porrò hæc artificiosa naturæ commoda retineat, & amplificet ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenij. nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulo post poteris intelligere. Quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorũ memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines cõ=

ſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui literas ſciunt, poſſunt id quod dictum eſt ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poſſunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ ſimillimi ſunt, imagines literis, diſpoſitio & collocatio imaginum ſcripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo ſecius, quotoquoque loco libebit, uel à ſuperiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſecuti, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre poſſimus. nam ut, ſi in ordine ſtantes notos complures uiderimus, nihil noſtra interſit, utrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere poſſimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos aſſumpſerimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere poſſint. Nam imagines, ſicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci tanquam cera remanere debent. Et ne forte in numero locorũ falli poſſimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, & ſi in decimo aliquem notum, cui prænomen ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoque loco collocare. Item cõmodius eſt in derelicta, quàm in

celebri regione locos comparare: propterea quòd fre=quentia & obambulatio hominum conturbat, & in=firmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte inter=lucere possint: nam si quis multa intercolumnia sum=pserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine mo=dica, & mediocres locos haberi oportet. nam & prae=ter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti saepe non uidentur posse capere imaginum col=locationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcaecentur tene=bris imagines, aut splendore praefulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulo plus, aut mi=nus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehe=menter propè admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea sitũ loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & archi=tectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti nõ erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regio=nem constituere, et idoneorum locorum cõmodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginũ rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omni=

bus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices similitudines esse debent: unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimũtur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatũ, & hæreditatis causa factum arguerit, et eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculũ, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriã habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginũ diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cũ uerborũ similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingeniũ nostrũ exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iã domũitionem Reges Atridæ parãt. In loco cõstituere oportet manus ad cœlũ tollentem Domitium, cũ à Regibus Marcijs loris cædatur. Hoc erit, Iam do-

muitionem Reges. In altero loco Aesopum & Cimbrũ subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaũ: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte præsidij sit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ, & acres, & ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam possint excitare: qua de causa utrunque fiat, considerandũ est, ut cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at si quid uidemus aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatũ, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus. itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus,

curſus, occaſus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipſes ſolis mirantur, quia raro accidũt: & ſolis eclipſes magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ crebriores ſunt. Docet ergo ſe natura uulgari, & uſitata re nõ exuſcitari, nouitate uero & inſigni quodam negotio cõmoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea deſiderat, inueniat, quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt, & exitus diſciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere conſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutiſſime poteſt: id accidet, ſi quammaxime notas ſimilitudines conſtituemus: ſi non mutas, nec uagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus: ſi egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, ut ſi coronis, aut ueſte purpurea, quo nobis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deformabimus, ut ſi cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis inſignita ſit forma: aut ſi ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminiſſe poſſimus. Nam quas res ueras facile meminimus, eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quoſque locos imaginum renouandarum cauſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſque Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorũ uerborum imagines conſcriberent, uti qui eas ediſcere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo cõſumerent operæ:

quorum rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille uerborum imagine comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cũ ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cũ nos illi omnia parata quæsitáq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis cõmouetur. Nam ut sæpe formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. Quare sibi quenque suo cõmodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, nõ omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subijcere, quo res possit esse dilucidior. Vt cum de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, nõ mille proœmiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc uerborũ memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ per=

tinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς minimũ ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accõmodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. nunquã est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione cõſcripſimus; & quibus in rebus opus fuit exẽplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus; & id fecimus præter conſuetudinem Græcorum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſario faciundum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. atque hoc nos neceſſitudine facere, nõ ſtudio, ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. nunc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus. ſed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de cauſis putant oportere, cũ ipſi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiuſque generis ab oratore aut poeta probato ſumptum ponere exemplum. & primum ſe id modeſtia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam uideri uelle artificioſe gignere exempla. hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento, ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cum poſſimus ab Ennio ſumptum, aut à Graccho ponere exemplum; uidetur eſſe arrogantia,

gantia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla, quae à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt. si quos sibi praeponant, & eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere quare sibi illos anteponant. quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? non cum res probabiliores, tum hominũ studia ad imitandum alacriora reddit? imo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in tot poematibus & orationibus sparsas, & uage disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. quis est enim qui, nisi summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? caeteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probant

oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod ſcire non poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec quo modo factum ſit id, quod eos maxime delectet. at is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda, redigit in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate ſua commouent, quàm ueritate diſputationis. illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. quòd ſi, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re cõparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis modeſtia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter et pueriliter proferatur. nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt: cur quid quam ſcribunt, aut loquuntur? ſin aliquid ſuum ſcribunt: cur, quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? quaſi ſi quis ad Olympiacum uenerit curſum, & ſteterit ut mittatur, impudenteisq; illos dicat eſſe, qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs curſitarint: ſic iſti, cum in artis curriculum deſcenderũt, illos, qui in eo, quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſte: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut ſcriptorem, ſic ut in ſtadium rhetoricæ artis prodire non audeant. non auſim dicere, ſed tamen uereor, ne, qua in re laudem modeſtiæ uenẽtur,

in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non potes, ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam ſi eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & ſuum quiſque de libris ſuis tulerint, nihil iſtis quod ſuum uelint relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum ſimilia ſunt, item conuenit, ut teſtimonia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi. Non enim cum dicimus eſſe exornationem, quæ, uerbi cauſa, conſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplũ à Craſſo, quod poſſumus & debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum & teſtimonium. Exemplo demonſtratur id, quod dicimus cuiuſmodi ſit. Teſtimonio eſſe illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet teſtimonium cum re conuenire: aliter enim rem non poteſt confirmare: at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exẽpla proferunt ab ijs plerunque, qui artem neſcierũt. Tum quis eſt qui poſſit id, quod de arte ſcripſerit, cõprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciũt, quã polliceri uidentur. nam cũ ſcribere artem inſtituũt, uidentur dicere ſe excogitaſſe quod alios docerent: cum uero ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiũt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an

artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. Sunt enim multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini. nisi etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificium egregium dicitis, uidete ne insueti rerum maiorum uideamini, si uos parua res, sicuti magna delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præsertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cũ feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item si cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras: propterea quòd isto signo uidemus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab alijs cómode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et si est maxime artificiosum, alio tempore utãtur ea facultate, non tum cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo uim artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quàm aliorũ boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc

quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiã magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: & de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quẽ libet, qui sibi in omnes res suppeditaret exẽpla, uel poetam, uel oratorẽ, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrũ unũ omnia, an omnia neminem, sed aliud aliũ putet cõsequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum cõsistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq́; item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omni bus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare nõ unũ omnia posse. Igitur nemo in hanc incideret opinionẽ, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil

prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id nō ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerētur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeāt, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret: non ridiculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores nō uidentur sibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus abscōditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere nō isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletiū: sed omnia coràm magistrum

facientem uidebat, cæterorum opera uel ſua ſponte conſiderare poterat. iſti credunt eos, qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea ne poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire poſſint; & poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremo hæc quoque res nos duxit ad hãc rationem, quòd nomina rerum Græca quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primo uideantur neceſſe eſt, idq; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis. hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet; quod aſperius & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſis, cum artis inuentionem Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa cōsumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatā uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui consumetur oratio figura, si quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquanque rem accōmodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nā quis est uestrum Iudices, qui satis idoneam possit in eū pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias cō stuprassent, pulsassent aliquē, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculētissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O' feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitare potue=

runt, quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutem, matribusfamilias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata: qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserãdũ scelerati uiderint cinerẽ. Nequeo uerbis cõsequi iudices indignitatẽ rei: sed neglig ẽtius id fero, quia uos mei non indigetis. uester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omniũ uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscũ bellum gerimus, iudices uidetis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. posset, scire & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerẽt; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gere=

rent; si totum certamen in uno prælio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, nedũ illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tãtulis uiribus conarentur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quòd illi, quemadmodum descissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorũ euentu suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. deinde, ubi uisum est ut in alueum descenderet, ecce tibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsarunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me considerare. Tum uero iste cœpit clamare uoce ista, quæ facile cuiuis rubores eijcere posset: Ita petulans es atque acer, ut non ad so=

larium quidem, ut mihi uidetur, ſed ponè ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt: quæ rectè uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata eſt, cũ aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaſſent; & ab eo, quò profecti ſunt, aberrauerunt; & ſpecie grauitatis falluntur, nec perſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errãtes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eo quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec po-

test confirmare, nec uiriliter se se expedire. idest huius modi: Socij nostri cum belligerare nobiscũ uellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberẽt hic adiutores multos & malos homines, & audaces. solẽt enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit, ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. Postea dixit hic illi, considerabo. Post ille conuitium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compositam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiũt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

QVONIAM, quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet

habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in Latinitatem & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: Solœcismus et Barbarismus. Solœcismus est, cum in uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Compositio est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiãtem orationem reddunt, ut hoc est: Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatẽ, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti: O` Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quidquam quisquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum tran-

ſiectionem uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt, quæ reddit ornatã orationem uarietate diſtinguens. Hæc & in uerborum & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quæ non in uerbis, ſed in ipſis rebus quãdam habet dignitatem.

REPETITIO eſt, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit. Item, Tu in forum prodire, te lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio cum multum uenuſtatis habet, tũ grauitatis & acrimoniæ plurimũ. quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam, & ad augendã orationem. Có-

uersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum cõtinenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris et studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nã cum istos, ut absoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est quæ utranque complectitur exornationem, & hanc & quam ante exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebro ad idem postremũ reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem Senatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis? Traductio est, quæ facit ut cum idem uerbum crebrius ponatur, nõ modo non offendat animũ, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam nõ potest colere. Item, Eũ tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nũquã tam crudeliter uitã hominis petijsset. At erat inimicus: ergo inimicũ sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item, Diui-

tias sine diuitum esse, tu uero uirtutem præfer diuitijs. nam si uoles diuitias cum uirtute comparare, uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedissequæ sint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbũ modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadẽ exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Itẽ, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui cõuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitum perferre nõ potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est quæ cõficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O' perfidiosæ Fregellæ, quàm

læ, quàm facile scelere uestro contabuistis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusque petistis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis est, neque cócinna, sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, cófirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri nó sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut, quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quã magnitudo peccati facit timidam, intemperantia au=

dacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum, cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unum quodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare: qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talem stultitiã contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de uita, quæ, aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item, Liber est is existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens æque est is, qui non satis habet, &

is, cui nihil satis potest esse. Item, Optima uiuendi ratio est eligenda, eam iucundam consuetudo reddet. huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia præterea subiecta sunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ quæ duplices efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam necesse est animo eam cõprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accõmodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Cõtrarium idem ferè est, quod contentio. Contrariũ est, quod ex re

bus diuersis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto, Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres? Item, Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusioné, tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sentētiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singu

la uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodissime tripertito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quòd ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & aliàs quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Compar appellatur quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet:

nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodã sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius: aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur & exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter ijsdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cum tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in ijsdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amoré petere, pudorem

fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ casus habent, ad casus similes; & illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. Annominatio est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literæ, aut literarum, syllabæ, aut syllabarum: aut ad res dissimiles similia uerba accõmodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic qui se magnifice iactat atque ostentat, uenijt à te ante, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincit, eos ferro statim uincijt. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones tanquam leones uitasset, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi, Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædã similitu-

do non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamẽ adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P.C. circunscripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinẽ, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Tiberium Gracchum remp. administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quæ reip. uirum amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninũ fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus ò Druse sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, eum breui spatio nõ modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerũt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorũ unũ in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumẽda sunt, cũ in ueritate dicemus: propterea

quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & consumptione operæ. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor, propterea quòd est in his lepos, & festiuitas, non dignitas neque pulchritudo. Quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepida & concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita si raro has interseremus exornationes, & in causa tota uarie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem. Subiectio est, cum interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid cõtra nos dici possit: deinde subijciemus id quod dici oportet, aut quod nõ oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grãdi sponsione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitum non est pecunias accepit. Item, Sæpe iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi

præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? non. nam hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiæ cōmonefaceret, commotus es? at nihilo minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, miſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſſime ſepultura quoque prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cum quæſitum eſt quid oporteat, ſubijcitur id non eſſe factum. Quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere conueniret, cum à tota Gallorum multitudine circunſederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimiciſſimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidiū, quod expectarē, habebamus, neque erat quo uitā produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamur. Vitam militū negligerem? at ea uidebar eos accepiſſe conditione, ut, quoad poſſem, incolumes patriæ & parentibus conſeruarem.

Hostium cõditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequũtur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis &, quod libet, licet: & quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestũ non est? Item Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolute, hoc modo: Maiestas reipub. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitã cuiuspiam uiolant. Item, Nõ est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata cõseruatio suorũ, auaritia iniuriosa appetitio alienorũ. Item, Nõ est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est cõtemptio laboris & periculi

cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorũ susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod cõsequatur, hoc modo: In patriã cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quo modo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imo innuisset modo, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerunt, atque adeo uicti sunt, eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeo insectaris? Commouetur hoc genere animus auditoris: res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uidetur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimũ & lectissimum uerbum deuenire? Est, cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse ui-

dearis; cum ad lectius uerbum accedas, insigniorem rem facias. Quòd si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quòd rei militari te infrequentem tradidisti. Deinde, quòd iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi: ut utilius sit occulte fecisse suspitionem, quàm huiusmodi intendisse orationem quæ redarguatur.

Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, sic: Populus R. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginésibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunque, & in superiore exé=

plo unamquanque rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio est, cum interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate. Adiunctio est, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut uetustate. Postremum sic: Aut morbo aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Cómotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conspectum? uehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in cõtrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoue-

ri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferũtur, ut à priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi uolo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Si poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut, cũ bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnibus rebus ereptis solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atque abutamini, licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum. Dubitatio est, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Consulum, siue stultitiam, siue ma-

litiam dicere oportet, siue utrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, *cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, ceteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo:* Necesse est, *cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse.* Vacuum, *cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit.* Relinquitur *ergo ut me ui de meo fundo deieceris.* Hæc *exornatio plurimum iuuabit cõiecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, ut, cum uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem.* Dissolutio est, *quæ coniunctionibus uerborum è medio sublatis partibus separatis effertur, hoc modo:* Gere *morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.* Item, Descende *in integram defensionem, noli quidquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire.* Hoc *genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum.* Præcisio est, *cum, dictis quibusdam, reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicium; sic:* Mihi *tecũ par certatio nõ est, ideo quòd populus* R. *me: nolo dicere, ne cui forte arrogãs uidear: te autẽ sæpe ignominia dignũ putauit.* Itẽ: Tu *ista nũc audes dicere, qui nuper*

alienæ

alienæ domui? nõ ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignũ quidpiam dixisse uidear. Hic *atrocior tacita suspitio, quàm diserta explanatio facta est*. Conclusio *est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo*: Quòd *si* Danais *datum erat oraculum non posse capi* Troiam *sine* Philoctetæ *sagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi* Alexandrum *perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit* Troiam.

RESTANT *etiam decem exornationes uerborum, quas idcirco non uage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur*. De *quibus exornationibus* Nominatio *est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut nõ sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa*. Imitationis *hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibillare appellauerunt*. Significandæ *rei causa, sic*: Postquam *iste in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus*. Hoc *genere raro utendum est, ne noui uerbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, sed exornabit etiã orationem*. Pronominatio *est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cũ loquatur de* Gracchis, At *non* Africani

nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata. Id aut ab inuentore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet. Aut ab inuento, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit hoc modo: Nõ tam cito Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facile ex Italia materis transalpina delpusa est. Aut id, quod fit, ab eo qui facit, ut si quis cum bello uelit ostendere aliquid quempiã fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coegit. Aut si quod facit, ab eo quod fit, ut cũ desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrũ, quia pigros facit. Ab eo quod cõtinet, id, quod cõtinetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia nõ potest uinci, nec Græcia disciplinis: nã hic pro Græcis & Italis, quæ cõtinent, notata sunt. Ab eo, quod cõtinetur, id, quod cõtinet, ut si quis aurũ uel argentum, aut ebur nominet, cũ diuitias uelit nominare. Harũ omniũ denominationũ magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quòd plena cõsuetudo est nõ modo poetarũ & oratorũ, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio

est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multũ proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticum quendam extruere numerum, ut perfecte & perpolitissime possint esse absolutæ. Superlatio est oratio superans ueritatem, alicuius augendi minuendi'ue causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cũ comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A' similitudine sic: Corpore niueũ candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A' præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est, Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totũ sic intelligitur: Nõ illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cõmonebãt? Nã hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarũ intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut or=

natum sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus sensit. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est, quæ uerbo simili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuire=

ſcunt. Translationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in cõſimilem rem tranſeat, ne ſine delectu temere & cupide uideatur in diſſimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in treis parteis, ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo augendi aut minuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex cõtrario ducitur ſic, ut ſi quis hominem prodigum & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur; & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noſter, ſiue, ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quædã diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſime enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendi=

dissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas pœnas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi cõparatæ. Item, Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi Senatus uoluntatem. Populi officium est, res optimas & homines idoneos maxime suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina: Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæsitoris est, unumquenque horũ in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cũ iure testimonij cõmiscebis, testis improbi cupiditatem cõfirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehendit enim breui multa, & suũ cuique tribuens, officiũ separat, & res diuidit plures. Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cũ in aliquo errato uere reprehendi posse uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus uestræ rationes deserantur, quòd causam uestram nemo suscipiat, quòd se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestræ culpæ, atque desinite istud mirari. Quid enim est, quare non omneis istã rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores, stu

dia eorum uobis ante oculos proponite : deinde exitus omnium considerate : tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorū uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item, Nam quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dū eam uitastis uituperationem, quæ lōge à uobis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis : cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incōmodi nunciatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nā continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestrā quæro, sapientiā desidero, ueterem cōsuetudinem requiro, ut, quod erit cōmotū licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracūdia et molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, à culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorū, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddā genus licētiæ in dicēdo, quod astutiore ratione cō

paratur : cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari : aut id quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis unicuique: existimatis unumquenque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quo modo accepturi sitis, uos me priuastis. quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: & assimulatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset,

tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictũ est. Item, Vtrum igitur auaritiæ causa, an egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signũ liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimiũ dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs cõmodis proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odiũ in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quòd si istum iudices uestris sententijs liberaueritis; statim, sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis, uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes, multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnãs, aliorum domũ ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis; in uosmet ipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item: Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes sene-

ſtutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere non habebit : filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erũt oppoſiti : tota domus huius indigna concidet calamitate : at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſſima uictoria potiti inſultabunt, in horum miſerias ſuperbi re ſimul & uerbis inuehentur . Item, Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſſime trucidantur : cæteri, qui poſſunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem : qui non poſſunt, uita priuantur : uno denique, atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas neceſſitudine aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur : liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur . nemo iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel miſericordia poteſt cõmoueri, cum res conſequentes comprehenſæ uniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione . Diuiſio eſt, quæ rem ſemouens à re, utranque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo : Cur ego nunc tibi quidquã obijciam ? ſi probus es, non meruiſti : ſin improbus, non cõmoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicẽ ? ſi meminiſtis, obtundã : ſin obliti eſtis, cũ re nihil egerim, quid eſt, quod uerbis proficere poſſim ? Itẽ, Duæ res ſunt, quæ poſſunt homines ad turpe compendium cõmouere, inopia atque auaritia : te auarũ in fraterna diuiſione cognouimus,

inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundũ narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit: hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspitiones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspitiosam; hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque cõmode, neque iste cõmodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium:

neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi cõmoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium cõficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: & præterea ante quàm occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulo post in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum. Hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natũ, necesse est esse uerum: Vestrum iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, nõ suspitionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspitiose, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc mo=

do: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quãuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis cõmutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli.

Tertium genus est commutationis, quod tractando cõficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua cõstituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriæ: uita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeste produxit usque ad hanc ætatem, muniijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secũ sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exusci-

tationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possum, idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cũ rem simpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cũ rationibus pronunciare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ cõstabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens

nullũ pro repub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cum pro rep. perire noluerit, necessario cũ rep. pereat. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. subeundum est, stulte faciunt. Nã neque effugere incõmoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum & eum quem debent honorem reipub. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere: patriæ, cum roget, non dare: & cum possis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiã uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris necessarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctissimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire. Itaque uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumem: ita uituperandus, qui in reipub. discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilissima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria, quæ cũ summa laude prodita uetustati quotidie magis enitescit. Quòd si pro

rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, & exemplo cōprobatum, ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur, de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modo cum causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. Cōmoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius reditur. hac uti maxime conuenit, et id est oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit, propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed, tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reip. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ cōtrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut aper-

tius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronunciandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim quemadmodum in palæstra qui tædas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, et perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitũ accipere solere. sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquã rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quãuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quòd magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari, quoniã nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicẽdi causa simi-

litudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nã hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendãt eos, qui uerbi cauſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiæ ſtudium, ut ultra quàm amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utræque res coniuncte & confuſe pronunciatæ. Ante oculos ponendi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharœdus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente ſilentio facto, uocẽ emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis deriſus & contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, ſi uirtutis & artium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & expectatus, eo uehementius deriſus, & contemptus ex o=

mni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omniū rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quòd proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus, ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt, simulatq; hiemem fortunæ uiderint, deuolāt omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres, & cœlestes, & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinē, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rē facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota totæ rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplū est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur: Apertiorē, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidū reddit: Probabiliorem, cum magis uerisimilē facit: Ante oculos ponit, cū exprimit omnia perspicue, ut res dicta propè manu tentari pos-

ſit. Vniuſcuiuſque generis ſingula ſubieciſſemus exem pla, niſi, exemplum quod genus eſſet, in expolitione de= monſtraſſemus, & cauſas ſumendi in ſimilitudine ape ruiſſemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conſcribere. Imago eſt formæ cum forma cum quadam ſimilitudi= ne collatio. Hæc ſumitur aut laudis, aut uituperatio= nis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibant in prælium corpo re tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vi tuperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in con= temptionem adducat. Vt in odiũ, hoc modo: Iſte quo tidie per forum medium tanquam iubatus draco ſer= pit, aſpectu uenenato, ſpiritu rabido, circunſpectans huc & illuc, ſi quem reperiat, cui aliquid mali fauci= bus afflare, quem ore attingere, dẽtibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiã adducat, hoc modo: Iſte qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquam cochlea abſcondens, retentat ſe ſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur & effingitur uerbis corpo ris cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuẽ, incuruũ, canũ, ſubcriſpum, cæſium, cui ſanè magna eſt in men to cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam re= dire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere: tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilu= cide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ, ſicuti notæ quædã, naturæ ſunt

attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorē pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui se dici diuitem putat esse præclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti nō essetis? cum uero sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splē dore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid isti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unū putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sanè. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splendide, dū peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle sanè conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. sequūtur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quærit, in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædifi=

care etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in iisdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quò iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus: Hic, inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositū, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, si uelit exire. Ita'ne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hospites discedunt. Iste se raptim domum suam coniicit: illi decima, quò iusserat, ueniunt: quærunt hunc: reperiunt domus cuia sit: in diuersorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant: ait iste eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenue & concinne comparat, iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nunciat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut, quæ singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturæ, uehe-

menter habent magnam delectationem : totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris : denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redũdaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequũtur, irrumpit in ædes subito, deinde magna uoce : Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præsto fit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, & per quæ tibi dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam, nos quoque fuimus beati, nosce te esse hominem. At ille : Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nunciatur interea, uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus essem : nunc uideo in iudicio mecum contendere non

uis,ubi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis, occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Imo quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quæſo commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, &, quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Conformatio eſt, cum aliqua, quæ non adeſt, perſona confingitur quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquēs, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nūc hæc urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus ò ciues uexor: quam dolis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculca

ri? Item, Quòd si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc confirmatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspitione relinquit, quàm positum est in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est quàm patitur ueritas, augendæ suspitionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignē, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum potest in duas plures'ue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequēda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscisionem, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic, Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere.

Per ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas eſt res ipſis tantũmodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontũ, ſtatim potitur Abydo. Item, Modo Conſul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tũ proficiſcitur in Aſiá, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, poſt Imperator, poſtremo Conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit, ſi, quæ ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, cõtorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere.

Cum Gracchus deos inciperet precari, curſim iſti impetum faciunt, ex aliȷs aliȷsq; partibus conuolant, atque è populo unus, Fuge inquit Tiberi, fuge. non uides? reſpice inquam. Deinde uaga multitudo ſubito timore perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid eſſet, neque tamen locum in quo conſtiterat relinquenti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans inſitā uirtutem, concidit tacitus: iſte uiri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſſimum feciſſet, circunſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda & commiſeranda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationibus: ſtatuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos. Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſe collegimus, in quibus Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmet ipſi nobis inſtemus, res enim communis agitur, ut frequenter & aſſidue conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod aliȷ cum moleſtia tribus de cauſis maxime faciunt, aut ſi, cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt, aut ſi neſciunt quam uitā ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficultates. Nā & ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſo-

phiæ ratio cōfirmauit. et nobis nō diffidimus, propterea quòd et aliquātulū processimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiam si nō peruenerimus in dicēdo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. Et uiam, quam sequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim quo modo res in omnibus generibus causarū inueniri oportet. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronunciandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperiemus, distincte & ordinate disponemus, grauiter & uenuste pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER I.

S AEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. nam & cum nostræ reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatē remotas ex literarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uero sine sapiētia nimium obesse plerunque, prodesse nūquam. quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studijs rationis & officij, consumit omnem operā in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uero ita se se armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare possit, is mihi uir & suis & publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis,

siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue faculta= tis à natura profectæ considerare principium, reperie= mus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cũ in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabãt, nec rationi ani mi quidquam, sed pleraque uiribus corporis admini= strabant. nondum diuinæ religionis, non humani offi cij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non, ius æqua bile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter erro rem atque inscitiã, cæca ac temeraria dominatrix ani= mi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abute= batur perniciosissimis satellitibus. quo tempore qui= dam, magnus uidelicet uir & sapiẽs, cognouit quæ ma teria esset, & quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homi nes in agris, & in tectis syluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquanque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, de= inde propter rationem atque orationem studiosius au= dientes, ex feris & immanibus mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homi= nes à consuetudine subito converteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. age uero, urbibus constitu= tis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent, ac non

modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. ac primo quidem sic & nata et progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. postquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbeis, & uitas hominum labefactare assueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. itaque cū in dicendo sæpe par, nonnunquā etiā superior uisus es-

ſet is,qui omiſſo ſtudio ſapientiæ, nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus,qui remp.gereret,uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip.temerarij atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiæ ſuſcepit eloquentia,ut homines ingenioſiſſimi,quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa, & tumultuoſa uita ſe in ſtudiũ aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur poſtea cætera ſtudia recta atque honeſta per otium concelebrata ab optimis enituiſſe; hoc uero à pleriſque eorum deſertum obſoleuiſſe eo tempore, quo multo uehemẽtius erat retinendum, & ſtudioſius adaugendũ. nam quo indignius rem honeſtiſſimam & rectiſſimam uiolabat ſtultorum & improborum temeritas & audacia ſummo cum reip.detrimento, eo ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & reip.conſulendum. quod noſtrum illũ non fugit Catonem, *neque* Lælium,*neque horum (ut uere dicam) diſcipulum* Africanum, *neque* Gracchos Africani *nepotes: quibus in hominibus erat ſumma uirtus, & ſumma uirtute amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamento,& reip.præſidio eſſet,eloquẽtia.quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ ſtudendum eſt,etſi ea quidam & priuatim & publice peruerſe abutuntur, ſed eo quidem uehementius,ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum poſſint, cum præſertim hoc unum ſit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat; hoc tuta,hoc honeſta, hoc illuſtris,*

hoc

hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima cōmoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nā his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem, , ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS quædā ratio est, quæ multis & magnis ex rebus cōstat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quā Rhetoricam uocāt. nam neque cū ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putāt omnem rhetoris ui & artificio contineri, magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officiū autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc interest,

quòd in officio, quid fieri, in fine, quid officio cõueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanãdum; finem, curatione sanare. Item oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finẽ appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera; quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. Hic infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem. Et quemadmodũ nostra quidem fert opinio, oratoris ars, et facultas in hac materia tripertita uersari existimãda est. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui

oratoris materiam in causam, & in quæstionem diuidat. Causam esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum præter honestatem. Veri'ne sint sensus: Quæ sit mundi forma. Quæ sit solis magnitudo. Quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nã quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur fretus sua scientia falsum quoddam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse: nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philosophiam concesserit. neque eo dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerũ oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multo maximũ ex arte dicere, quod eum minime potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea, quam Aristoteli

uiſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas pleriq; dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio, eſt excogitatio rerũ uerarũ, aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio, eſt rerũ inuentarũ in ordinem diſtributio. Elocutio, eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accõmodatio. Memoria, eſt firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronunciatio, eſt ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter cõſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum uerborum indigent, & non tãtopere ad artis deſcriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctè agendũ de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſimum in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur.

OMNIS res, quæ habet in ſe poſitã in dictione, aut diſceptatione aliquã cõtrouerſiã, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis cõtinet quæſtionem. Eã igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, cõſtitutionem appellamus. Cõſtitutio eſt prima cõflictio cauſarum, ex depulſione intentionis profecta, hoc modo: Feciſti, nõ feci, aut iure feci. Cũ facti cõtrouerſia eſt, quoniã coniecturis cauſa firmatur, cõſtitutio coniecturalis appellatur. Cũ autẽ nominis, quia uis uocabuli definienda uer

bis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero qualis sit res quæritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & cõmutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit cõtrouersiæ. quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. Nam & quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo sint erga Pop. Rom. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicã peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto cõuenit, & quæritur id, quod factũ est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, nõ quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de

qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicũt. Generis est controuersia, cum &, quid factum sit, conuenit, &, quo id factum nomine appellari oporteat, constat, & tamen, quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui, ne aut, si taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarũ, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest; eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. Nã aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuũ. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio, neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis

constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis causæ partes non possunt rectè putari, multo minus rectè partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus rectè partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, et alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque

ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſa ſimul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unā aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc cauſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis. Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis eſt, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua, quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit, conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas tribuitur partes, abſolutam & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe continet iuris, & iniuriæ quæſtionem. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem, foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Eius partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus non id, quod factum eſt, defendit, ſed ut ignoſcatur poſtulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſſitatem. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & cōſulto peccaſſe reus ſe cōfitetur, et tamen, ut ignoſcatur,

postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & ab sua culpa ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quòd aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contēditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo nō usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia nō animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentā multi reprehenderunt, quos non tā imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et cōstitutiones quidem, & earum partes exposuimus, exempla autem cuiusque generis tum cōmodius exposituri uidemur, cum in unumquodque eorū argumentorū copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari. Constitutione causæ

reperta, ſtatim placet conſiderare, utrū cauſa ſit ſimplex an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaximæ contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt, in oratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ leges aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptū eſt, duas aut plures res ſignificare: tum ex eo quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum uis uerbi quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuū nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cum ſimplex'ne, an coniuncta ſit intellexe=

ris, & scripti an rationis habeat cõtrouersiam uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit, quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio cõstat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi causa in facili & peruulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem, qua sublata, omnis quoque cõtrouersia sublata sit. ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cũ illa Orestis patrem occidisset. Firmamentũ, est firmissima argumentatio defensoris, et aptissima ad iudicationem, ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animũ matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnũ, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum pe

tere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum indicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factũ enim non conceditur) nõ potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem et iudicationem, ut factũ est, nõ est, factum'ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorũ partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc denique singulæ partes totius causæ consideranda sunt. nam nõ ut quidque dicendum primũ, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere et cohærere cum causa, ex eis ducas oportet quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nũc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM est oratio animum auditoris idonee cõparans ad reliquã dictionem: quod eueniet, si eũ beneuolum, attentũ, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eũ necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestũ, admirabile, humile, anceps, obscurũ. Honestũ genus est, cui statim sine oratione nostra au=

ditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem. Principium est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam indicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit; & si cómodum fuerit, aut à narratione

incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: uel si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id quod est augeatur. In obscuro causæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est ut ostendatur quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur; ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, à causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum usus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm causæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferētur, ut ne qua assentatio nimia significetur: et si, de his quàm honesta existimatio, quātaq; eorū iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostrā causam laudando extollemus, aduersariorum causam per cōtemptionem depri

memus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causæ exponemus; hoc est, in quo consistat cõtrouersia. nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & dissimulare id te defensurũ, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, in=

gredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem; & aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut cõsimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduersarij perturbatum putat oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum; plerunque se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa; te breuius, quàm paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulã, uel aliquã cõtineat irrisionem: aut si

rei

rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incommodum eſt iniijcere. Nam ut cibi ſatietas & faſtidium aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem, quæ de principio et inſinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè ſunt. nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium ſententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, cõtinere in ſe, propterea quòd id optime faciendum eſt, quod oratorem auditori maxime commendat: ſplendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimũ, propterea quòd ex his ſuſpitio quædam apparationis atque artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc ſunt certiſſima exordiorum, quæ ſummopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, ſeparatum, trãslatum, contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accõmodari, ut conuenire uideatur. Cõmune eſt, quod nihilo minus in hanc quàm in contrariam partem cauſæ poteſt conuenire. Commutabile, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum eſt, quod pluribus uerbis aut ſententijs ultra quàm ſatis eſt producitur. Separatum, quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum eſt, quod aliud cõficit, quàm cauſæ genus poſtulat: ut ſi quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam cauſa deſiderat: aut ſi principio utatur,

cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque beneuolum, neque attētū, neque docilem efficit: aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO est rerum gestarum, aut gestarum expositio. Narrationū tria sunt genera. Vnū genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa nō inutili cū exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea, quæ in negotiorū expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium: Nam is postquā excessit ex ephebis Sosia. Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus eſt, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum diſſimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpitione, deſiderio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunæ commutatione, inſperato incommodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit. Breuis erit, ſi unde neceſſe eſt, inde initium ſumetur, & non ab ultimo repetetur, & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicentur: nam ſæpe ſatis eſt quod factum ſit dicere, non ut enarres quemadmodum ſit factum: et ſi non longius quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullam in rem aliam tranſibitur, et ſi ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum ſit, id quod dictum non ſit, intelligatur: & ſi non modo id, quod obeſt, uerum etiam id quod nec obeſt, nec adiuuat, præteribitur: & ſi ſemel unumquodque dicetur, & ſi non ab eo, in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum ſe breues putent eſſe, longiſſimi ſint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm neceſſe ſit. Nam pleriſque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Acceſſi ad ædes, puerum euocaui: reſpondit:

Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia satis fuit dixisse, domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedẽdum. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quidque primũ gestum erit, ita primũ exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid cõtorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est, quo de genere dicẽdum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorũ, qui agent, naturam, & ad uulgi morẽ, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accõmodabitur. Ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur.

Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentando, & cauſam agendo lenire oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unamquanque confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ab aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotiũ, ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucide & ornate exponitur, aut id, quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt, leuiter attingendo, ſua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. Deinceps ad partitionẽ tranſeamus.

RECTE habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ, quid cum aduerſarijs conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum

quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit: hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra, Interfectum esse à Clytemnestrà Agamemnonem conuenit. Nam hic uterque & id posuit quod conueniebat, & tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controuersiæ sit, ponendum est in iudicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quòd rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. in qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cũ partibus implicantur. Nã genus est, quod plures par-

tes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alij genus, alij pars est. nam homo animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad rempub. peruenisse, is non intellexit, in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam satis est demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse: nam fecisse ostendere satis est. Aut cũ in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idq; perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hũc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inue=

niebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur: & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut nequid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia,
Liberius uiuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam uelit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quãque partem primum accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet & ad singulas partes accedere, & omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione, deinceps ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarũ genera diuidentur. Veruntamen non incómodum uidetur, quandam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam, &

confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quemadmodum unumquodque genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomẽ est, quod unicuique personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturã ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit; & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbi-

tratu ſit educatus, quos habuerit artiū liberalium magiſtros, quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quo modo rem familiarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra, quales liberos habeat. Aut ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datum, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiæ, poetriæ, geometriæ, literarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. Ac perſonis quidem hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autem quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim ad-

iuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam cõtinet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam quæ facta sunt continenter usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs quæ negotijs attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturni'ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt cõsiderãtur, et eorũ ipsorũ, quæ propter uetustatem obsoleuerũt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamẽ faciãt fidem, uere tradita esse, quòd eorũ monumẽta certa in literis extent: et

quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & itē quæ instēt in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tēpore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatē. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerū in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum, & quo animo factū sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudētia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in

purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas: et in affectionem animi, hoc est molestiá, iracundiam, amorem, & cætera quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autẽ ex conferenda atque assimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq́; sit. Quare hoc in genere, ut cõmodius, quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui

denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter ac raro. Postea homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, nũ quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demõstrantur ea, quæ aliter ac dicũtur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis, et cæteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut si horum

nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria cõsecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, & ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessariæ conclusionis, uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere, quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positũ est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrarijs hoc modo: Nam si ijs qui imprudentes læserunt, ignosci conuenit, ijs qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic ani=

mus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe nō eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum uera ſunt hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum uериſimilia, hoc modo: ſi multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatū, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit conſecutum, & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, ut crūor, fuga, pallor, puluis, & quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato.

Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: ut maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cum dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate: uelut Gracchi patris factū, quem populus R. ob id factum, quòd inſciente collega in Cenſura nihil geſſit, poſt Cenſuram Conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem

milem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demōstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerādus est, quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumētatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio,

est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius quicũ instituta est, quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophõte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habeas, tuum'ne an illius malis? Illius uero respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrum ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est, tuũ ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundũ meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu ut maritus sis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta sit. Hic

cum rebus nō dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationē rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. nam qui uidet, si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerunque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendēda est similitudo earum rerum, quæ ante cōcessæ sunt, aut

alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars constat ex similitudine una pluribus'ue. Altera ex eo quod cōcedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex cōclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplũ subiecerimus, uidetur huiusmodi quoque utendum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum: sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeũt agnoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum Imperator ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum nō tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sentētiam defendat, ad hunc modũ: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorē sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reip. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmet ipsi, quod à uestra religione & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patie=

tur'ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo ad=
scribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit,
rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam,
non potest ita uideri iudices. Quòd si literis corrigi ne=
que ab illo, neque à uobis scriptoris uoluntas potest, ui=
dete ne multo indignius sit id re & iudicio uestro mu=
tari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de
inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur.
Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consi
deremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile
aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum
sua se ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui di=
ligentius considerandum putauerunt, cum idem usu di
cendi sequerentur, paulum in præcipiendi ratione dis=
senserunt. nam partim quinque eius partes esse dixe
runt, partim non plus quàm in tres partes posse distri=
bui putauerunt. Eorum controuersiam non incommo
dum uidetur cum utrorũque ratione exponere. nam
& breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil
dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime
negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui
partes oportere, aiunt primum cõuenire exponere sum=
mam argumentationis, ad hunc modum: Melius accu
rantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio
administrantur. Hanc primam partem numerant:
eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopiosissimis
uerbis approbari putãt oportere, hoc modo: Domus ea,
quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, &
apparatior, quàm ea quæ temere & nullo consilio ad=
ministratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, &

callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uicissitudines, nulla in re unquam mutatæ, quidquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: cōsilio igitur mūdus administratur. Quinquepartitā igitur hoc pacto putāt esse argumentationem. Qui autem tripertitā esse dicūt, ij nō aliter putāt tractari oportere argumen

tationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione cōfirmata nō sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unā partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio nō sit argumentationis. Item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem cōmodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quā omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nā quemadmodū illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiēdi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit

approbatio, ſeparatum quiddam eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adiũgitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quædam in qua nihil ualet abſque approbatione, ut oſtendemus: ſeparata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, & quod conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui. Hoc quia perſpicue uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc ſi non conſtat, indiget approbationis, qua inducta, complexio conſequetur: igitur in cæde intereſſe non potui. Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quãdam quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuum eſt? Quod ſi ita eſt, ex hoc, & ex eo quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddã à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni: quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddam eſt

extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis, quædam autem in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis: ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrātur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: igitur dare operam philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perspicuum est: separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, nō esse plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumētationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli causa ponamus: Summo autē opere sapientia petenda est, summo igitur opere stultitia uitanda est: summopere autem sapientia petenda est, igitur summopere stultitia uitāda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non

adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque suo loco positam, uim suam tanquā certam & propriam obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur quæ consistant, exempla ponemus: horum quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges Iudices ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis, nisi salutem, atque utilitatem reip. sibi aliud nihil proponerent. Neque enim ipsi quod obesset, scribere uolebāt, & si scripsissent, cū esset intellectum,

repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed reip. quòd ex legibus omneis respublicas optime putant administrari. Quã ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate reip. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quã Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. causa scriptã. Sũmã igitur amentiã esse existimabat, quod scriptũ esset reip. salutis causa, id non ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit, profecto nõ potest eodem facto et cõmunibus fortunis cõsuluisse, & legibus nõ obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cũ aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur,

aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini. quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura atque diligētia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne ſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur, nedum nunc iſtud patiamur, cum præſto lex ſit, non ex eo quod apertiſſime ſcriptum eſt, ſed ex eo quod ſuæ cauſæ conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini, quid cauſæ eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripertita ſic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter noſmet ipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primū quidem decipi incommodum eſt, iterum ſtultum, tertiū turpe. Carthaginienſes autem perſæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos re

liquerimus: aut eorũ urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitã quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere, quoniam perspicuum sit, quod cõficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandũ est, ne quod perspicuũ sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum cõducamus propositionem & assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri cõuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sentẽtia conficiatur, hoc modo: Sũma igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Cõficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumẽtationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex con=

trario complecti oportet: in breuibus id solum, quod cõficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabant constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumẽtationem facere: Quoniam peperit, cum uiro cõcubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio: quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. quòd si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non

ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO eſt, per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis, quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contradicentur,

diluere aut infirmare potuerunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plura'ue: aut his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid nō conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si cōplexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex cōclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quàm sapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniā neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædē factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id,

quod

quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu, neque præteriẽs in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex iiſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno, primum uerum eſſe oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eum, de qua quæritur, eius rei legem & conſuetudinem. nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligentius aperiemus, cum ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehenſione, aut non eſſe ſigno, aut parũ magno eſſe, aut à ſe potius, quàm ab aduerſariis ſtare, aut omnino falſo dici, aut in aliam quoque ſuſpitionem duci poſſe demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime fir

matur, laude eorum qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, cõmemorando non modo non eſſe reprehenſum iudiciũ, ſed ab omnibus approbatum: & demonſtrando difficilius & maius fuiſſe id iudicatum quod afferatur, quàm id quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id quod iudicatum ſit: & uidẽdum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autẽ animaduertere, ne, cum aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabuntur modo neceſſariam argumẽtationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendẽtur. Primum cõplexio, quæ utrum conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nunquam reprehendetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nam ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges eſſe accuſandum. Quod cõuerſione ſic reprehẽdetur: Imo uero accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu æſtimabit. Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet, tamen ac

cuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis in firmatione, hoc modo reprehendetur. Verũ ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici poſſit, aut cauſa nõ ſit quare non honeſte poſſimus concedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniã habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poſſideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horũ nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. ſed neque emiſti, neque hæreditate uenit, neque domi natus eſt, neque donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commode reprehenditur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe captus: cuius prædæ ſectione uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, ſi aut contra aliquid dicetur: hoc eſt, ſi exempli cauſa, ut in eodem uerſemur, poterit oſtendi hæreditate ueniſſe: aut ſi extremum illud non erit turpe concedere: ut ſi quis, cum dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geſſiſſe fateatur. Simplex autẽ concluſio reprehenditur, ſi id, quod ſequitur, non uideatur neceſſario cum eo, quod anteceſſit, cohærere. Nam hoc quidẽ, ſi ſpiritũ ducit, uiuit: ſi dies eſt, lucet, eiuſmodi eſt, ut cum priore neceſſario poſterius cohærere uideatur. Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquãdo peccauit, nunquã corrigetur: ſic cõueniet reprehẽdi, ut demonſtretur non neceſſario cum priore po

ſterius cohærere. Hoc genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehenſio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabũtur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid non cõceditur, ſic infirmabitur. Cum autem his conceſſis, complexio ex his nõ conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitum, à Tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autem uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem, quo facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio præditum poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cũ aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi conceſſeris, ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit non ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, confici complexionem ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis,

pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, et idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorẽ uellet habere, eũ pecuniã nõ habere. Sæpe autẽ oblitũ putant quid concesseris, & idcirco id, quod non conficitur, quasi cõficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illũ hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur.

Atque in ipso uitium erit, si omnino falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam ne=

gligebat, non igitur ſapiens erat. Commune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram cauſam habebam, breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quoque rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si ueram cauſam non haberet, uobis ſe iudices non commiſiſſet. Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem ueniſſet, non cõmiſiſſet: aut perſpicue rem turpem leui tegere uult defenſione,

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus,
Summo periclo ſola ut reſtituam paro.

Remotũ eſt, quod, ultra quàm ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. quare hoc incõmodum Scipioni aſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio:

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia, eſt immenſæ gloriæ cupiditas. eſt hæc quidem ſtul

titia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum dubia cauſa affertur: hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuũ eſt, de quo nõ eſt cõtrouerſia: ut ſi quis, cũ Oreſtẽ accuſet, planũ faciat ab eo matrẽ eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id, quod augetur, in cõtrouerſia eſt, ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime cõmoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem uidetur. Offenſum eſt, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium eſt, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cum ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendũ indigere, neget poſtea ſine bona ualetudine poſſe bene uiuere. Aut ſe amico adeſſe propter beneuolentiã, ſperare enim aliquid cõmodi ad ſe peruẽturũ. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte officit, ut ſi quis hoſtiũ uim, et copias, et felicitatẽ augeat,

cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur: Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitã uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphiõ apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinã ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberẽt, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonũ est, propterea quòd ea maxime uitã beatam efficiat. Aut si infirma: ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum

bonũ est amicitia, plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quẽ contra firmam argumentationem æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè uersatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum esse concedimus: sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de cõclusione ponemus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationẽ à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid cõfirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de causa digredi, nisi per locum cõmunem, displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationẽ, indignationem, cõquestionem. Enumeratio est, per quã

res disperse & diffuse dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: Sin uarie fiet, & hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquanque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanque partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo quidque loco dixeris admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid possitis

dicere, cum uobis hoc & hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit aliàs singillatim transire omnes argumentationes, aliàs ad partitionis singula genera referre, aliàs ab auditore, quid desideret, quærere, aliàs hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauissimum, & unumquodque quambreuissime transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, Dijs immortalibus. qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, osten-

tis,prodigijs,responsis, similibus rebus . Item ex maioribus nostris,regibus,ciuitatibus,gentibus,hominibus sapientissimis, Senatu,populo,legum scriptoribus . Secundus locus est, per quem illa res,ad quos pertineat,cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes,an ad maiorem partem,quod atrocissimum est ; an ad superiores , quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est ; an ad pares animo, fortuna,corpore,quod iniquissimum est ; an ad inferiores , quod superbissimum est . Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum,si idem cæteri faciant : & simul ostendimus,huic si concessum sit,multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum , demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur,ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat,intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas,intellecta ueritate commutatas corrigi posse : hanc esse rem, quæ si sit, si semel iudicata , neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit . Sextus locus est, per quem consulto & de industria factum esse demonstratur,& illud adiungitur,uoluntario maleficio ueniam dari non oportere,imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est,per quem indignamur , quòd tetrum,crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum,opulentiam,quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit . Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare , neque factitatum esse , ne

ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factũ, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquã usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstra-

tur, per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt, per quē petimus ab ijs qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras iniurias referant: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri ſolere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericordiam captans. hac primum animum auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quo facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maxime demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno malo ſuam infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incōmodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri'ue ſint.

Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore

putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis, liber tis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus qui per obsecrationem sumitur: in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereatur. Quintusdecimus per quem non nostras, sed eorũ, qui chari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lachryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

CROTONIATAE *quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit; (quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeusis ilico quæsiuit ab eis quasnam uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antesteterũt, atque honestissimas ex gymnico certamine uictorias domũ cum maxima laude re=*

tulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus; non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur; sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque cõmodissime præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius

offenderemur, aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines cõmodissimum quodque, quàm sese uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copijs, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usque ab principe illo atque inuentore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi præcipiant uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo cõmodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros & se ipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quãquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimũ consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebãtur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicen=

di reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in cõmune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur, docti ab aliquo facile & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dũ paruulum hoc consequimur, ut satis cõmode hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximũ est, ut necui rei

temere atque arroganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur eſſe, dicemus. Igitur primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehenſione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in ſingula cauſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt, hic tantum ipſa inuenta unamquanque in rem exponentur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehenſionis partes referre oportebit.

OMNIS *& demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ ante expoſita ſunt, cōſtitutionis genere uno pluribus'ue uerſetur. Hoc quanquam ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cuiuſque generis & diuerſæ præceptiones. Aliud enim laus, aut uituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet. In iudicijs quid æquum ſit quæritur. In demonſtrationibus, quid honeſtum. In deliberationi=*

bus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere causarum & præceptorum uersabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque causarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali cōstitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonem contulit, ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, et in eodem loco somnum capere uoluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu postquam illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nūmos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum

recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel & sæpius, illum somno impeditum nō respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit'ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam nō omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non facien-

di excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitiæ quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi'ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incõmodum aliquod maioris uitandi incõmodi causa, aut maioris adipiscendi cõmodi suscipitur: aut cõmodum aliquod maioris adipiscendi cõmodi, aut maioris uitandi incõmodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam cõmotionem animi, affectionemq; uerbis & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum cõmemoratione, qui simili impulsu aliquid cõmiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione cõmotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem cõmisisse quid dicet, quid cõmodi sit secutus, aut quid incõmodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quãmaxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quãmaxime causa ad

peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid cómodi aut incómodi, si ostendi potest ei uisum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est ac putatur, aut nõ is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tũ, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut contra, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonũ est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa & summum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verũ illud dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ij qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur aliũ occidisse ac uoluerit, quòd aut similitudine, aut suspitione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua co=

gitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, nó quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi uidebitur: aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremo quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. Atque accusatori quidem hæc ferè sunt in causa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affect onis quamleuissime quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, &

oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspitiones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incōmodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incōmodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit cōmodum, aut id fugisse, quod putarit esse incōmodū, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hūc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se cōmittere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. nā & de nomine nonnunquam aliquid suspitionis nascitur. nomen autem cū dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum

uocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspitionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahũtur suspitiones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus sit quæritur, & quibuscũ uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, fœlix an infœlix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspitionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspitionis. Nam consilium est aliquid faciendi,

non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in cõfirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius qui insimulatur, in eam suspitionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspitionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua cõmotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunã, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua cõmotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mi-

randum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitā ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primū deliquerit. Nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primū delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quamhonestissimā demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si cū potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demōstrabitur abfuisse. Hoc autem

ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi, cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſſimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſiſſimum, non uitam honeſte actam tali in tempore quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſſit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari poſſit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erũt, aut falſo ueniſſe in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſſimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omiſſis, illud quod inſtet agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpitiones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ ſuſpitiones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex ne=

gotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res, quæ negotijs attributæ ſunt, diligenter conſiderabimus. Ex ijs igitur in hác conſtitutionem conuenire uidentur genera eorũ omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ ſint continentia cũ ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita uideatur: quid in ipſa re gerenda; quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas, quorum uniuſcuiuſque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata eſt. Quare, ne aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur, breuiter demonſtrabimus, quid quaque in parte conſiderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore lõginquitas, in occaſione cõmoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſiderãda eſt. Deinde uidendum eſt, quid adiunctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æque magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, ſimilesq; agi ſoleant, diligenter conſiderabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit. hoc eſt, quid ex unaquaque re ſoleat euenire, magnopere conſiderandũ eſt, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars

erat

erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium cõfestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ cõsuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominũ, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspitionis. Sunt autem aliquæ suspitiones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumũtur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspitione iũguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad

maleficium accessisse. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui nō omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea quæ præcepta sunt, comparationis modo quādam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autē, quòd & infinitum est tot de rebus utranque in partē singillatim de unaquaque explicare, et aliàs aliter hæc in utranque partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, et quid quæque pars suspitionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo cōsilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factū de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: constet ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius ne rei sit signum, an il

lius, an huius & illius, & utrius potius : quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est : & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascetur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspitiones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspitionum artificij non putant indigere, et ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex ijsdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos cõmunes nominamus. Nam locus cõmunis aut certæ rei quandam cõtinet amplificationẽ : ut si quis hoc uelit ostendere, eũ, qui parentẽ necarit, maximo suppli=

cio esse dignum: quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspitionibus credi oportere, & contra, suspitionibus credi non oportere. Ac pars locorum communiũ aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cũ diligenter aliquid proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea quæ restant, aut omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimũ consistit, & omnia quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate & grauiter, quemadmodũ natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspitionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam

ante actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdẽ esse qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & nõ oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cõmunes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uerbis, tum etiam sententijs excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerũ esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CVM est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius is, qui Cos. remp. male gessit bello Punico secundo, cũ Tribunus pl. esset, inuito Senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionẽ ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisti, quòd Tribunũ pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Nõ minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea

usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuat'ne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & controuersias, si quæ forte in eas incident. nã de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod ostenderis esse: uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorũ descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demõstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum, quemadmodum, &

quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, cōsiderabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demōstrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem

communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd nō aut is agit quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exēplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodò agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutio-

ne. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mẽtio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demõstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exẽplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contra præsto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistẽti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignum sit non primo

quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis'ne causæ sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur. atque exemplum quidem hoc est. in omni autem causa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem cõmunis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnã, quia causæ diffidat. A' translatione autem, omniũ fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudiciũ ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cũ eo agatur, quicũ nõ oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tẽpore: atque hãc rationem ad perturbationem iudiciorũ omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hũc modum tractabũtur. Nũc generalem constitutionem & partes eius cõsideremus.

CVM & facto, & facti nomine concesso, neque ulla actionis illata cõtrouersia, uis & natura et genus negotij ipsius quæritur, cõstitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitã cõtrouersiã. Ea est huiusmodi: Quidã pupillũ hæredem fecit, pu=

pillus autem ante mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est, possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Imo nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, Vtrorum sit: Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse: Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Possit'ne quisquam de filij pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquã, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione, quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquã scriptus erat, si quid pupillo accidisset: et de altera patris etiã

nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iã mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit: ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur, Possint ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quo modo et rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædã autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cærimonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quã uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedẽteis reueremur, et colimus. Veritatẽ, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confir=

mauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac *naturæ quidem iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiam, quòd neque in hoc ciuili iure uerſantur, et à uulgari intelligentia remotiora ſunt : ad ſimilitudinem uero aliquam, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inferenda* . Conſuetudinis *autem ius eſſe putatur id, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas cóprobarit* . In *ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetuſtatem*. Quo *in genere & alia ſunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ* Prætores *edicere conſueuerunt* . Quædam *autem genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt . quod genus, pactum, par, iudicatum* . Pactum *eſt, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iuſtum putatur, ut iuri præſtare dicatur*. Par, *quod in omnes æquabile eſt* . Iudicatum, *de quo iam ante ſententia alicuius, aut aliquorum conſtitutũ eſt* . Iam *iura legitima ex legibus cognoſci oportebit* . His *ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unã quanque partem iuris oportebit*. Locorum *autem communium, quoniam (ut ante dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per communem locum poſſit, & oporteat, conſiderabitur . nam certi qui in omnes incidant loci præſcribi non poſſunt : in pleriſque fortaſſe ab auctoritate iuriſconſultorum, & contra auctoritatem dici oportebit*. Attendendum *eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos expoſuimus, ipſa*

res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alterã assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non ut negotialis implicite & abscondite, sed patentius & expeditius recti & non recti quæstionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & ferè mos esset Graijs, cũ inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ cõcilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Eã enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarũ monumẽtum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, Non enim iuste, neque pie bellum gessistis, in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdẽ

locis ſumendæ ſunt, atque in cauſam negotialem, de qua ante dictum eſt. Locos autem communes & ex cauſa ipſa, ſi quid inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſæ dignitas uidebitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis cõſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, conceſſio. Comparatio eſt, cum aliquod factũ, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex eo, cuius id cauſa factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi: Quidam Imperator, cum ab hoſtibus circunſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaque fecit: armis & impedimentis amiſſis, præter ſpem milites conſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut coniecturalis, Non periiſſent: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc cõparatiua, cuius nunc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites, an ad hãc

conditionem uenire. Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabũt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliá ob causam ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali cõstitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione et definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demõstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque

oportere,

oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit. Honesti autem, & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erũt inductæ, in ijs ipse quoque ex ijsdem cõstitutionibus defensionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factũ inutile, neque turpe, neque item utile,

neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrũ morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione: indigne passus, uirginem occidit, accusatur. Intentio est, iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populũ R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi R. uictoria nõ gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum,

in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum qui eum nũc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi cõdemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius quàm potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisset iudicio: si uero cæteri quoque idem faciant, omnino iudiciũ nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa dãnata esset, in quam id crimen ab reo cõferatur, potuisse hũc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eũ, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea suppliciũ sumpsisse, quæ

ne adducta sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpā, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio indicationis, & de ea per amplificationē ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit ani-

maduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius quem ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cũ eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nã tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdã legarũt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit.

Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datũ erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quenque officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. De=

inde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisque ferè, qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factũ est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autem ab Senatu improbato, & Imperatore Sãnitibus dedito, quidã in Senatu eũ quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat ne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cũ auctoritate et potestate Imperator, qui uideret ut satis ho

nestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est, Cum is qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne sit hostibus, nec ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior uis est, quòd paulo post intelligetur. In hoc autem nõ accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, et fuerit ne ei de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, nec ne. Locos autem cõmunes ex ipsa re, si quid indignationis ac cõquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed ut igno=

ſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius, qui accuſatur, non factum ipſum, ſed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſſitudinem. Imprudentia eſt, cũ ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, uouerunt, ſi eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exiſſent, uitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui nõ licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, ſit'ne ſupplicio dignus. Caſus autem inferetur in conceſſionem, cum demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obſtitiſſe, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex eſſet, ut hoſtias niſi ad ſacrificium quoddam redemptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum ſubito magnis commotus tempeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus eſt, ut eo traduci uictimæ nullo modo poſſent. Redemptor ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſa hoſtias conſtituit omnes in litore, ut qui trans flumen eſſent, uidere poſſent. Cũ omnes ſtudio eius ſubitã fluminis magnitudi-

nem ſcirent fuiſſe impedimento,tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt,Hoſtiæ, quas debuiſti,ad ſacrificium præſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio,Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt,Tamen,quoniam,quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt,Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio ne dignus ſit. Neceſſitudo autem infertur, cum ui quadam reus id,quod fecerit, feciſſe defenditur,hoc modo: Lex eſt apud Rhodios,ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cũ magna in alto tempeſtas eſſet,uis uentorũ inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt,Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio,Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt,Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt,Cũ roſtratã nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum conjecta ſit,oporteat ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis,coniecturam ab accuſatore induci oportebit,ut id,quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpitione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis,aut caſus,aut imprudentiæ,et exempla ad eã definitionem adiungere,in quibus impru

dentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea *demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri, & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere.* Ac *ſi qua neceſſitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſſitudini obtemperare.* Atque *tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim cōſiderare.* Atque *hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab ijs, qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit.* Defenſor *autem conuerſis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe, & in omnibus rebus uoluntatem ſpectari oportere: & ſe conuinci non poſſe, quòd non abſit à culpa, & ex ſuo nomine*

communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendũ, propterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua ui considerantur: quædam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio cõtinetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo quòd concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum cau

sam non in eo constitueris, uti licebit. Vt si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorũ causa, uni delicto ut ignosceretis, postularet, tamen dignum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset iudices à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte: tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in Senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi postulatio ualuit. Nam semper animo bono se in populũ R. fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia,

aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, cõfirmatum, omni tempore à tali ratione absuturum. Deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum fuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse, & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptũ, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut

cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile ignoſci. Deinde de quo ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſerijs ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & diſſimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendũ uidetur. Iuridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæretur. Eas cauſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus. Nunc reſtat ut de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmij alicuius petitione conſtant. Nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuum eſt; ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum uim, & naturam cogno=

uerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere: cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit.

Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus Cos. quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur; quòd tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam redijt, triumphum ab Senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum supponendis ad indicationem peruenire: propterea quòd nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat'ne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat'ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus.

Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si nõ fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si indu-

striæ

ſtriæ fortuna obſtitiſſet. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit, & ſi quid aliquando tale fecerit, nũ alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulet: num aliquando ipſe talem ob cauſam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit: aut nũ neceſſe fuerit ei facere id, quod fecerit: aut nũ huiuſmodi ſit factum, ut, niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & ſpem incertam certo uenditet pretio: aut nũ, quo ſupplicium aliquod uitet, eo præmium poſtulet, uti de ſe præiudicium factum eſſe uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo & quanto quæque res præmio digna ſit, conſiderabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, et quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium poſtulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutem tali honore dignati ſunt, non ne de ſua gloria cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem qui præmiũ petet, facti

sui amplificatio, & eorum, qui præmio affecti sunt, cū suis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio re pulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, facultates augere, nō minuere oportere, & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem ita ut factitatum sit pro beneficio postulare. Ac de cōstitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uidetur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quòd scriptum duas plures'ue res significat, ad hūc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus'ue in ea sententia, in qua is qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex supe=

riore & ex inferiore ſcriptura docendum id, quod quæratur fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, et factis, dictis, animo atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturã, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis id, quod aduerſarius intelligat, multo minus commode fieri poſſe, quàm id, quod nos accipimus, quòd illius rei neque adminiſtratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode tranſigi poſſe. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtrationem eſſe ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incõmodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria,

à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demõstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere, id ascribere, quo non ascripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrũque locis uti oportebit. Ex scripto & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur: alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autẽ sententia ab eo qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum

ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresúe, is mihi hæres esto, Deinde quæ assolent. Postea, Si filius ante moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto. Filius nō est natus, ambigunt agnati cum eo qui est hæres, si filius ante, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui cōtra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum qui sentētiam inducunt, in quo non simplex uolūtas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat; sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quòd prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex quibus diebus in legationem proficisceretur, præstitueret, quia sumptum nō dedit Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem &

per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui rostrata: & per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uoluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maiore autē parte semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione & loco cōmuni, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam cōtra dici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget, utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, & cōtra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorē quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita cōmorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contradici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando, sæpe cū scripto factū aduersarij cōfligendo, atque interdū acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demōstrandū est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oporte-

re, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controuersia, aut causa assumptiua inferretur, quamobrem scripto non potuerit aut nō oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, nō oportere de eius uolūtate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indiciū nobis reliquerit suæ uolūtatis: multa incōmoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum quid sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntate eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspitionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit, primum erit contradicendum, quàm absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse, ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eum qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad

peccandum impulisset, nunc ipsum reum causam affer re quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionē, cuius in singulas partes multæ conuenient argumenta tiones. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quàm aduersarij proferant, si quidquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, et maxime uidere, si quæ in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret, et ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere: ideo quòd cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta nō sit. Quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuēdi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant: neque quo pacto alijs improba-

re possint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex cõmuni præscripto ciuitatis unamquãque rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. Nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequẽter operam reip. det, nisi quæ causa in lege excepta sit, an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porrò, quid si ipsi uelint indices adscribere, passurus ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo et literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime cõmutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuiuscemodi

ſit, in præſentia cōſeruari à iudicibus, poſt ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quæreremus: neque iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit, amentiam eſſe eius rei qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſam extra ſcriptum accipi nō oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur ſi lex aut ad res maximas, utiliſſimas, honeſtiſſimas, religioſiſſimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſſime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quidquam in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maxime neceſſarius, per quem oſtendat oportet, ſi eò ueniat, cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is, qui contra ſcriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt, eum, qui, contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam ſi nollent, neceſſe eſſet; hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non

esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quácunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduersarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullá esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturú fuisse: nunc uero quòd

intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse nõ propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignũ sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & ea

causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam cõuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quòd si id, quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uolũtate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus cõtrouersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarũ præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magi-

ſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo cõficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt, conſeruari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe: ea maxime conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. Nam poſtrema quæque grauiſſima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id, quod imperatur, neceſſarium: illud, quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatũ ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. Nam maxime conſeruanda eſt ea, quæ diligentiſſime ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. Nam ſæpe ea, quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandã rem ſcripta eſt, propius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat

aliquam moram & sustentationem. Nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operā dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Cōtraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ le legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur cōtrouersia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furiosus est, agnatum gentiliumq́; in eo pecuniaq́; eius potestas esto. Et lex, Paterfamilias uti super familia pecuniaq́; sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaq́; eius agnatorū gentiliumq́; esto. Quidā iudicatus est parentem occidisse, & statim, quòd effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dū culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidā eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt. hæredes, quos ipse in

bet, scribunt, tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo constat, collationem eiusmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quòd cum de illa esset scriptum, de hac re is qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demõstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco illud cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur.

tur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare, periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse penè, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquámque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire: & neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuscemodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio est, cum in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera sunto, qui in naui remáserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quēdam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas uehementius iactare cœpit, usque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, naui, quoad posset,

moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladiũ in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam cõmutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suã quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua cõstitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem. In demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere causæ quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ dicendo fierent apertiores, sic res apertas ob=

ſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera ſunt. par item numerus uitandarum ex contraria parte. Nam eſt quiddam, quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim et naturam, ſed propter fructũ atque utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horũ partibus iunctũ, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, et præ ſe gerit quãdam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horũ cõtraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ poſuimus, breui nominabũtur. Nã in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabũtur: quæ autem in ſecũdo, utilia. Hæc autem tertia, quia partẽ honeſtatis cõtinent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem uocabuli cõferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud cõficitur, ut appetendarũ rerum partes ſint honeſtas & utilitas, uitandarũ turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grãdes ſunt attributæ, neceſſitudo & affectio: quarũ altera ex ui, altera ex re & perſonis cõſideratur. De utraque poſt apertius perſcribemus. Nũc honeſtatis rationes primũ explicemus. Quod autem totũ, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtũ nominabimus. Quare cum eius duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius cõſideremus. Eſt igitur in eo gene=

re omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarunque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidētia est, per quam futurū aliquid uidetur ante quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatē. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedētes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est per quam immutata ea

quæ ſunt, aut ante fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Conſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractũ aluit, & maius fecit uſus, ut religionem: aut ſi quid eorum quæ ante diximus, ab natura profectũ, maius factum propter conſuetudinem uidemus, aut quod in morem uetuſtas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam ſententijs conſtitutum eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt ut obſeruet, continetur. Fortitudo eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſſio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia eſt rerum magnarum & excelſarũ cum animi ampla quadam & ſplẽdida propoſitione agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collocauit. Patientia eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis, & perpetua permanſio. Temperantia eſt rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Clementia per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modeſtia per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter ſe ſolum, ut nihil adiunga=

tur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demõſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotum eſt. Propter ſe autem uitanda ſunt, non ea modo, quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia: uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima eſſe, abſunt autem longiſſime: quod genus fidentiæ contrarium eſt diffidentia, & ea re uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarũ illius ipſius cauſa, quem diligit, cum eius pari uolũtate. Hic, quia de ciuilibus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exi-

ſtimant, reprehendere incipiant : quanquam ſunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe & utilitatem : quorum quid uerisſime conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. nunc hoc ſic ad uſum oratoriū relinquatur, utrāque propter rem amicitiam eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim nō ſunt, & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cauſarum dignitatibus, ex temporū opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus : quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam ſunt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij : quibus rebus incolumitatem ac libertatē retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac ſocietatū multitudo. quibus rebus non illud ſolum conficitur, ut ſaluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur eſſe, incolumitas & potentia. Incolumitas, eſt ſalutis tuta atque integra conſeruatio. Potentia, eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerū facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poſſit, opor=

tet considerare. Facile id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quambreuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quã quam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis; tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinẽ, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exẽplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est: atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis: cui nulla ui resisti potest, quæ neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori, possit ne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenses se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, nõ est necesse. Hoc inferius nõ item, propterea quòd siue uelint Cassilinẽses se dedere, siue famem perpeti atque ita perire, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis

potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Propè dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum supplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tũ adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, nõ necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam, si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidẽ necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima cõmoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut quanquam præstet honestas incolumitati, tamen utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua

in re fieri poterit, ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eã nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel cõditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna ne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quanque causam uehementissime necessariam iudicemus. Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerũque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at nõ illo animo quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tẽ=

pore quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est, uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit: cōtraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum; quæ restant, in reliquis dicemus.

M. TVL. CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

M AIORES nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & iis libris, quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, è curſu ipſo reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tuſculano eſſes, & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrum ad ſuum ſtudium libellos, quos uellet, euolueret, incidiſti in Ariſtotelis Topica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. qua inſcriptione commotus, continuo à me eorum librorum ſentẽtiam requiſiſti. Quã tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam inueniendorum argumentorũ, ut ſine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Ariſtotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facile cernerem te ardere ſtudio, mecum, ut tibi illa traderem, egiſti. Cum autem ego te nõ tam uitandi laboris mei cauſa, quàm quòd intereſſe tua arbitrarer, uel ut eos per te ipſe legeres, uel ut totam rationem à doctiſſimo quodam rhetore acciperes hortatus eſſem, utrunque ut à te audiebam, es expertus. Sed à libris te obſcuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. Quod quidem minime ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitũ, qui ab ipſis philoſophis, præter admodum paucos, ignoretur. Quibus eo minus ignoſcendum eſt, quòd nõ mo

do rebus ijs, quæ ab illo dicta & inuenta sunt, allici debuerunt: sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi, meisq́; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus unà, tu optimus es testis, quàm fuerim occupatus. Vt autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec respub. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret: ut ueni Veliam, tuáq; & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq́; ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

CVM Omnis ratio diligens differendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi: utriusque princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quã Dialecticen appellant. Inueniẽdi uero artem, quæ Topice dicitur, quæ & ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est, & utranque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quæ prior est, or=

diemur. Vt igitur earum rerum, quæ abſconditæ ſunt, demonſtrato & notato loco facilis inuentio eſt: ſic cum perueſtigare argumentum aliquod uolumus, locos noſſe debemus. Sic enim appellatæ ab Ariſtotele ſunt hæ quaſi ſedes, è quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, Locum eſſe argumenti ſedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta incluſa ſunt, alij in eo ipſo, de quo agitur, hærent: alij aſſumuntur extrinſecus. In ipſo, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Extrinſecus autem ea dicuntur, quæ abſunt, longeq; diſiuncta ſunt. Sed ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, quæ quaſi inuolutum euoluit id de quo quæritur. Eius argumenti talis eſt formula: Ius ciuile eſt, æquitas conſtituta ijs, qui eiuſdem ciuitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis eſt cognitio, utilis eſt ergo iuris ciuilis ſcientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque cenſu, neque uindicta, nec teſtamento liber factus eſt, non eſt liber: neque eſt ulla earum rerum, non eſt igitur liber. Tum notatio, cũ ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia aſſiduo uindicem aſſiduum eſſe iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim aſſiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes diſtributum eſt. Nã alia coniugata appellamus, alia ex

genere, alia ex formula, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ sunt ex uerbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis uerba sunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia: hæc uerborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuscemodi est argumentū: Si compascuus ager est, ius est compascere. A' genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quæ numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim à genere, quoad suum nomen retinet, nūquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet, legata igitur uidetur. A' forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata est à uiro, si ei uero materfamilias esset, si ea in manū non conuenerat, nihil debetur. Genus est uxor: eius duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera earum quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A' similitudine, hoc modo. Si ædes eæ corruerunt, uitium'ue fecerūt, quarum ususfructus legatus est, hæres restituere non debet, nec reficere, non magis quàm seruum restituere, si is, cuius usufructus legatus est, deperisset. A' differentia: Nō, si uxori uir legauit omne argentum, quod suum esset; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata sunt. Mul=

tum enim differt in arca ne positum sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui uir bonorum suorum usumfructum legauit, cellis uinarijs & olearijs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessio dari: adiungitur enim, ut secũdum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. À consequentibus: Si mulier cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium nõ esset, nuncium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. À repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarũ usum fructum legauit à filio, neque à secũdo hærede legauit, mortuo filio mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem cõmunem adiungere, uel solidum, uel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare, quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis uitio, quod

ita

ita ædificatum est, ut suspendi non possit. Ab effectis rebus, hoc modo: cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi: Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maiore, licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par est: ut quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur, & sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus: ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat. Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas, Quoniam P. Scæuola id solũ esse ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, ædeis qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum tanquam elementis quibusdã significatio & demonstratio datur. Vtrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tã acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar nõ satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quædam membra habet, ea quamsubtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quæ id, quod

definitur, explicat quid ſit. Definitionum autem duo ſunt genera prima. Vnum earum rerum, quæ ſunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Eſſe ea dico, quæ cerni tangi'ue poſſunt, ut fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupellectilem, penus, cætera, quo ex genere quædam interdũ nobis definienda ſunt. Non eſſe rurſus ea dico, quæ tangi demonſtrari'ue non poſſunt, cerni tamen animo atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus, eſt tamen quædam cõformatio inſignita & impreſſa in intelligentia, quam notionem uoco: ea ſæpe in argumentando definitione explicanda ſunt. Atque etiam definitiones, aliæ ſunt partitionum, aliæ diuiſionum. Partitionum, cũ res ea, quæ propoſita eſt, quaſi in membra diſcerpitur: ut ſi quis ius ciuile dicat id eſſe, quod in legibus, Senatuſconſultis, rebus iudicatis, iuriſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, æquitate conſiſtat. Diuiſionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ ſub eo genere ſunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio eſt eius rei quæ mãcipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in iure ceſſio, inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt. Sunt & alia genera definitionum, ſed ad huius libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantum eſt dicendum, qui ſit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum ſumpſeris ea, quæ ſunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, uſque eò perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri poſſit. Vt hoc, Hæreditas eſt pecunia. commune adhuc, multa enim

genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit: nōdum est definitio: multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res disiuncta uidebitur, ut sit explicata definitio, sic: Hæreditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis: adde, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta: confectum est. Itemq; ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorū maiorū nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim uideo Scæuolam Pontificem ad hanc definitionem addidisse: Atque hæc ratio ualet in utroque genere definitionū, siue id, quod est, siue id, quod intelligitur, definiendū est. Partitionū autem & diuisionū genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendū est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisione formæ sunt, quas Græci ἰδέας uocāt: nostri, si qui hæc forte tractāt, species appellāt: nō pessime id quidem, sed inutiliter ad mutādos casus in dicendo. nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, specierū & speciebus dicere, & sæpe his casibus utendū est: at formis & formarum uelim. cū autem utroque uerbo idem significetur, cōmoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus & formā definiūt, hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinēs. Forma est notio, cuius differētia ad caput ge=

neris, quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita & ante percepta cuiusque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt eæ, in quas genus sine ullius prætermissione diuiditur: ut si quis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem: & similitudine quadam cóturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores et poetæ per translationẽ uerbi ex similitudine cũ quadam suauitate. sed ego à uestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse uultis, quærentibus ijs ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet. hoc est, quasi qui adolescentiam florem ætatis, senectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione utens discedebat à uerbis proprijs rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquas, ut si partiri uelis tutelas, inscienter facias, si ullam prætermittas. at si stipulationũ aut iudiciorum formulas partiare, non est uitiosum in re infinita prætermittere aliquid. quod idẽ in diuisione uitiosum est. Formarũ enim certus est numerus, quæ cuique generi subijciantur. Partium distributio sæpe est infinitior, tãquam riuorũ à fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiungitur absolute: at cũ de ornamentis uerborũ, sententiarumq; præcipitur, quæ uocantur σχήματα, nó fit

idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuisionem interesse. Quanquam enim uocabula propè idem ualere uideantur: tamen quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur: ea est autem, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id est, uerbũ ex uerbo ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notæ. Itaque hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quæritur, Postliminium quid sit, non dico quæ sint postliminij. nam id caderet in diuisionem, quæ talis est: Postliminio redeũt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ fræna recipere solet. Sed cũ ipsius postliminij uis quæritur, & uerbũ ipsum notatur, in quo Seruius noster (ut opinor) nihil putat esse notandũ, nisi post, & liminium illud productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus inesse timum, quàm in meditullio tulliũ. Scæuola autem P. filius iunctũ putat esse uerbũ, ut sit in eo & post, & limen: ut quæ à nobis alienata sunt, cũ ad hostem peruenerint, & ex suo tanquã limine exierint, dein cũ redierint post ad idem limen, postliminio uideãtur redijsse. Quo in genere etiã Mãcini causa defendi potest postliminio redijsse: deditum nõ esse, quoniã nõ sit receptus. nã neque deditionem, neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba essent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque à capite arcessere: sæpe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quàm id ad quod sumitur, ut aqua pluuia ultimo genere ea est, quæ de cœlo ueniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi cõtinetur, genus est, aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitro coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumentatio quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri solet. Similitudo sequitur, quæ late patet: sed oratoribus & philosophis magis quàm uobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen alijs disputationibus abundantius occurrunt, alijs angustius. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt enim simili=

tudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt, hoc modo: Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce παραγωγὴ nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum nõ possis: sic si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquæ pluuiæ arcendæ adigere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causa exẽplis plurimis usus est, agens de eo qui testamento sic hæredem instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eaq; uos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt quàm uestra, quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ,

quæ Hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eiſdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, & in minimis quæſtionibus argumenta ducuntur. Sequitur ſimilitudinem differentia rei maxime cõtraria ſuperiori: ſed eſt eiuſdem diſſimile & ſimile inuenire. eius generis hæc ſunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore auctore ſoluas: ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſoluere. Deinceps locus eſt qui à contrario dicitur. Contrariorum autem genera ſunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut ſapientia & ſtultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propoſitis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas, ex quibus contrarijs argumenta talia exiſtunt: Si ſtultitiam fugimus, ſapientiam ſequamur: & bonitatem, ſi malitiam. Hæc quæ ex eodem genere contraria ſunt, appellantur aduerſa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur ςερητικὰ. Præpoſitio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, ſi IN præpoſitum non fuiſſet: ut dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiuſdem. Quorum tractatio eſt eadem quæ ſuperiorum, quæ aduerſa dixi. Nam alia quoque ſunt contrariorum genera, uelut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum ſimplum, multa pauca, longum breue, maius minus. Sunt etiam ualde contraria alia quæ appellantur negantia; ea ἀποφατικὰ Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc eſt, illud non eſt. quid

enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent, si statuissemus ex edicto secũdum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio facto nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet: cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronẽ inquibat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quæreretur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutæ locum præteriri, ne, si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uidear. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominũ, corporũ umbræ, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, si qua alia signa conturbationis & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspitionẽ facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex cõsequentibus & antecedentibus, & repugnãtibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nã adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniũt, cõsequentia autem semper. ea enim dico cõse=

quentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quanque rem, id cohæret cum re necessario: & quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohærere nunquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum, legata igitur. An illo modo? Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo? Non & legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eā conclusionem argumenti, in qua cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandū sit, secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primū sumpseris, ut quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi Enthymemata appellant: non quòd omnis sententia proprio nomine Enthymema dicatur: sed ut Homerus propter excellentiam commu-

ne poetarum nomen efficit apud Græcos ſuum; ſic cum omnis ſententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea quæ ex contrarijs conficiatur acutiſſima, ſola proprie nomen commune poſſidet. Eius generis hæc ſunt:

Hunc metuere, alterum in metu non ponere:
Eam, quam nihil accuſas, damnas:
Bene quam meritam eſſe autumas, dicis male mereri.
Id, quod ſcis, prodeſt: nihil id, quod neſcis, obeſt.

Hoc diſſerendi genus attingit omnino ueſtras quoque in reſpondendo diſputationes, ſed philoſophorum magis, quibus eſt cum oratoribus illa ex repugnantibus ſententijs communis concluſio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures ſunt, qui ex diſiunctionibus conſtant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq; aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ concluſiones idcirco ratæ ſunt, quòd in diſiunctione plus uno uerum eſſe non poteſt. Atque ex ijs concluſionibus, quas ſupra ſcripſi, prior quartus, poſterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, ſic: Non & hoc eſt & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus eſt ſextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis concluſiones innumerabiles naſcuntur, in quo eſt ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas expoſui, ad hanc inſtitutionem neceſſariæ. Proximus eſt locus rerũ efficientium, quæ cauſæ appellantur: deinde rerum effecta-

rum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure ciuili: sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut si quis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum à Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant nulla re adiuuãte, aliæ quæ adiuuari uelint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat nec ne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre non ferè solet: hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria.

Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo in quo certe fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tanquam,

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

niſi enim cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non eſſet, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis neceſſaria. At cum in Aiacis nauim criſpiſulcans igneum fulmen iniectum eſt, inflãmatur nauis neceſſario. Atque etiam eſt cauſarum diſſimilitudo, quòd aliæ ſunt, ut ſine ulla appetitione animi, ſine uolũtate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum eſt. Aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut caſu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut ſi quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito iraſcatur. Natura, ut uitium in dies creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſpere nauiget. Nihil horum ſine cauſa, nec quidquam omnino, ſed huiuſmodi cauſæ non neceſſariæ. Omnium autem cauſarum in alijs ineſt conſtantia, in alijs non ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in cæteris nulla. Sed tamen earum cauſarum, quæ non ſunt cõſtãtes, aliæ ſunt perſpicuæ, aliæ latent. Perſpicuæ ſunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq́; tangunt. Latent, quæ ſubiectæ ſunt fortunæ. Cum enim nihil ſine cauſa fiat, hoc ipſum eſt fortunæ, euentus obſcura cauſa, quæ latenter efficitur. Etiam ut ea quæ fiunt, partim ſint ignorata, partim uoluntaria. Ignorata, quæ neceſſitate effecta ſunt. Volũtaria, quæ cõſilio. Quæ au-

tem fortuna, uel ignorata uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi, quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorū magna argumentorum suppetit copia. In uestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. Priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorū mihi uidentur esse prudentia. Nam & adsunt multū, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agier oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, Quid æquius, melius, parati esse debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum, illi quid socium socio, quid eum qui negotia aliena curasset, ei cuius ea negotia fuissent, quid eum qui mandasset, eum'ue cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille

est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa effectum indicat, sic quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus & poetis, sæpe etiam philosophis, sed ijs qui ornate & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. causarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum supra positum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe & late peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs quæ propter aliud: & ut innata atque insita, assumptis & aduentitijs: integra, contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs quibus facile carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uolũtaria, necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, nõ naturalibus: artificiosa, nõ artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora, quàm quæ egent alijs:

quæ in noſtra, quàm quæ in aliorum poteſtate ſunt: ſtabilia, incertis: quæ eripi nõ poſſunt, ijs quæ poſſunt. Affectio autem ad res aliquas eſt huiuſmodi. principũ commoda maiora, quàm reliquorum, itemq́; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, ſic deteriora quæ ijs ſunt contraria. Parium autem cõparatio nec elationem habet, nec ſubmiſſionem: eſt enim æqualis. Multa autem ſunt quæ æqualitate ipſa comparantur, quæ ita ferè concluduntur: Si conſilio iuuare ciues & auxilio, æqua in laude ponendũ eſt, pari gloria debent eſſe ij qui conſulunt, & ij qui defendunt: at quod primum eſt: quod ſequitur igitur.

Perfecta eſt omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus ſis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à ſimilitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à conſequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à cauſis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium, nulla præterea ſedes argumenti quærenda ſit. Sed quoniam ita à principio diuiſimus, ut alios locos diceremus in eo ipſo, de quo ambigitur, hærere, de quibus ſatis eſt dictum; alios aſſumi extrinſecus; de his pauca dicamus: etſi ea nihil omnino ad ueſtras diſputationes pertinent, ſed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es, quem nihil niſi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita ſcribuntur, ut etiam in aliorũ manus ſint uentura, detur opera, ut quàmplurimũ ijs, quos recta ſtudia delectant, prodeſſe poſſimus. Hæc ergo

argumentatio quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendũ fidem. Persona autem non qualiscunque testimonij pōdus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. Sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute inest maxime. In tempore autem multa sunt, quæ afferant aúctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos & opulentos, & ætatis spatio probatos, dignos quibus credatur, putant: non recte fortasse, sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamq; omnia dirigunt, & qui iudicant, & qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quanquã in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ; aut usus; plerunque enim creditur ijs, qui experti sunt. Facit etiã necessitas fidem, quæ cum à corporibus, tum ab animis nascitur. Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati, quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere, & quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per somnum, uinum, insaniam, multa sæpe patefa-

cta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut si interuentum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspitionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi quoddam multitudinis testimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita sunt. Ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia. Primum orationis, oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quædam. Primum ipse mundus, eiusq; omnis ordo & ornatus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiusdem aeris sonitus & ardores, multarumq; rerum in terra portenta, atque etiam per exta inuenta præsensio. À dormientibus quoque multa significata uisis: quibus ex locis sumi interdũ solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere qui habeant, sed eos etiã qui habere uideãtur. itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina præditos uident, quorumq; uitã constantem & probatã, ut Catonis, Lælij,

Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos esse quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in rep. uersantur, sed & oratores, & philosophos, & poetas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis sæpe auctoritas petitur ad faciendam fidem. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæstionem, & quibusdam quæstionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitũ est, quod ὑπόθεσιν Græci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causæ est. Sed omnis quæstio earum aliqua de re est, quibus causæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quæstionum autem, quacũque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt eæ, quarum finis est scientia: ut si quæratur à natura ne ius profectum sit, an ab aliqua quasi cõditione hominũ & pactione. Actionis autem huiusmodi exẽpla sunt: Sit ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripartitæ sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. Horũ primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes distri=

buta est. Quarum una est, cum quæritur, sit ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quæ id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quæritur, sit nec ne sit: Ecquidnam honestum sit, ecquid æquũ: re uera, an hæc tantum opinione sint: Vnde autem sit ortum, ut cum quæritur, natura an doctrina possit effici uirtus. Causa autem efficiens sic, ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic: Possit ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid sit quæritur, notio explicanda est, & proprietas & diuisio & partitio. hæc enim sunt definitioni attributa. additur etiam descriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio sic quæritur, sit ne id æquum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: In hominem ne solum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuisio & eodem pacto partitio, sic: Tria ne genera bonorum sint. Descriptio, Qualis sit auarus, qualis assentator, cæteráq; eiusdem generis, in quibus natura & uita describitur. Cũ autem quæritur, quale quid sit, aut simpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda ne sit gloria. Comparate, Præponenda ne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendóq;, de æquo & iniquo, de honesto & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo, huiusmodi: Si expetendæ diuitiæ, si fugienda paupertas. De æquo & iniquo: Aequum ne sit ulcisci à quocunque iniuriam acceperis. De honesto & turpi: Honestum ne sit pro patria mori. Ex altero autem genere

quod erat bipartitum, unum est de eodem & alio: ut si quæratur, quid intersit inter amicũ & assentatorem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore & minore: ut si quæratur, eloquentia ne pluris sit, an iuris ciuilis scientia. De cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt, quarum duo sunt genera, unum ad officium, alterum ad motum animi gignendum, uel sedandum, planéue tollendum. Ad officium sic, ut cũ quæritur suscipiendi ne sint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, & ad laudem, quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesq; flebiles, rursusq; oratio cum iracũdiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abstergens. Hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur. Loci autem, qui ad quasque quæstiones accommodati sunt, deinceps est uidendum. Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt: sed alij ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod genus, forma quædã definitionis est. Si enim quæratur, idem ne sit pertinacia & perseuerantia, definitionibus iudicandum est. Loci autem conuenient in eius generis quæstionem consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiã duobus ijs, qui sumuntur ex causis & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut

si huic rei illa antecedit, huic nō antecedit : aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huic rei hæc, illius alia causa est : aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est : ex quouis horum id, de quo quæritur, idem ne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertiū genus quæstionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendóq; quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi aut corporis, aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq; cū de honesto turpiq; quæritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo & iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur : hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripartita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa : deinceps de causa pauciora dicenda sunt. pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarāt, quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius eæ partes, quæ modo expositæ rerum expetendarum. Laudationis finis, honestas, de qua item est ante dictum. Sed

definitæ quæstiones à suis quæque locis quasi proprijs instituuntur in accusationem defensionemq́; partitæ. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum: aut si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græce στάσις dicitur, Latine appelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem existunt status. Nã & negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possint, aut sine summa difficultate non possint. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq́; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ; incurrũt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio efficitur, eam Græci κρινόμενον uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem

hoc, qua de re agitur, cõtinetur, hæc continentia uocentur quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, sed appellantur legitimæ disceptationes. Tũ enim defenditur, non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem cõtingit, cum scriptum ambiguum sit, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris, ut quæratur, uerba ne plus, an sententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera quæ controuersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti & uolũtatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quàm in testamẽtis, in stipulationibus, in reliquis rebus quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solũ perpetuæ actiones, sed etiã partes orationis ijsdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim cõmunibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut attenti sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectẽt, id est, ut planæ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moderatæ, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. Quæ autem cõsequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia

quædam habet, & maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbētur animi, aut trā=quillentur; & si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuæ. nam ne præteri rem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiēdum pertineret, plura, quàm à te desiderata erāt, sum complexus, feciq; quod sæpe liberales uenditores solent, ut cum ædes fundum'ue uendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, & loco positum esse uideatur. sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam uoluimus non debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

STVDEO, *mi pater*, Latine *ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi* Græce *tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis.* C. Pater. An *est, mi* Cicero, *quod ego malim, quàm te quamdoctissimũ esse?* Otium *autem primum est summum, quoniam aliquando* Roma *exeundi potestas data est: deinde ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter*. C. Filius. Vis *ne igitur, ut tu me* Græce *soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus* Latine *interrogem?* C. P. *Sanè, si placet. sic enim & ego te meminisse intelligam, quæ accepisti: & tu ordine audies, quæ requiris.* C. F. Q*uot in partes distribuenda est omnis doctrina dicẽdi?* C. P. In *tres.* C. F. Cedo *quas?* C. P. Primũ *in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem.* C. F. In *quo est ipsa uis?* C. P. In *rebus & uerbis.* Sed *& res & uerba inuenienda sunt & collocanda.* Proprie *autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur.* Collocare *autem, etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur.* Vox, *motus, uultus, atque omnis actio eloquẽdi comes est, earumq́; omnium custos est memoria.* C. F. Q*uid, orationis quot sunt partes?*

C.P. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio. Ad impellẽdos animos duæ, principium & peroratio. C.F. Quid, quæstio quasnam habet partes? C.P. Infinitam, quam consultationem appello: & definitam, quam causam nomino.

C.F. QVONIAM igitur primum est inueniꝛe oratoris, quid quæret? C.P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C.F. Quibus rebus fides fit? C.P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. C.F. Quos uocas locos? C.P. Eos, in quibus latent argumenta. C.F. Quid est argumentum? C.P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C.F. Quo modo igitur duo genera ista diuidis? C.P. Quæ sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. C.F. Quid insita? C.P. Quæ inhærent in ipsa re. C.F. Et testimoniorum quæ sunt genera? C.P. Diuinum & humanum. Diuinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorũ. Humanum, quod spectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione aut libera, aut expressa: in quo insunt inscripta, pacta, promissa, iurata, quæsita. C.F. Quæ sunt quæ dicis insita? C.P. Quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Et ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tũ partium enumeratio, tũ notatio uerbi. Ex ijs autem rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur,

alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex cõtrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex caussis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrariũ, ut ea quæ sunt ipsi, contrario'ue eius aut similia, aut dissimilia, aut cõsentanea, aut dissentanea: aut ea quæ sunt quasi coniuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnãtia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causæ: aut causarum euẽtus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium generum'ue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. *Omniuns ne igitur ex his locis argumenta sumemus?* C. P. *Imo uero scrutabimur, & quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reijciamus, non nunquam etiam communia prætermittamus, & non necessaria.* C. F. *Quoniam de fide respondistis, uolo audire de motu.* C. P. *Loco tu quidem quæris, sed planius, quod uis, explicabitur, cũ ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero.* C. F. *Quid sequitur igitur?* C. P. *Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quæstione ordo est idem ferè, quem exposui, locorũ. In definita autem adhibenda sunt illa etiam quæ ad motus animorum pertinent.* C. F. *Quo modo igitur ista explicas?* C. P. *Habeo communia præcepta fidem faciendi & commouendi. Quoniam fides est firma*

opinio. Motus autem, animi incitatio, aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationem ad finem accommodo quæstionis. nam est in proposito finis, fides: in causa & fides & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est rei sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex: aut de futuris, ut Senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quæ, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: in iudicio aut sæuitiam, aut clementiam iudicis: in suasione autem aut spem, aut reformationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C. P. Vt rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascẽdimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate distinguimus, cum parua magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quæ in exornationem cadunt omnia. C. F. Quid? in deliberatione quid spe

ctas? C. P. Principia uel non longa, uel ſæpe nulla. ſunt enim ad audiendum qui deliberant, ſua cauſa parati. Nec multum ſanè ſæpe narrandum eſt. Eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuaſio autem, futurarũ. Quare ad fidem & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quæ eſt collocatio? C. P. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem perſequitur, & ſingula argumenta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimonijs, accuratiusq; in ſingulis cõmoratur, perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione paululum digrediens de curſu dicendi utitur, & uehementius in perorando. Eſt enim propoſitum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum eſt contra reo? C. P. Omnia longe ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, ſi totæ ſunt moleſtæ. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam cõferendæ. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere poſſumus? C. P. Non ſanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti & prouido: & quod reſpuunt, immutandum eſt. C. F. Expone deinceps, quæ ipſius orationis, uerborumq; præcepta ſunt. C. P. Vnum igitur genus eſt eloquendi ſua ſponte fuſum, alterũ uerſum atque mutatũ. Prima uis eſt in ſimplicibus uerbis, in cõiunctis ſecũda. Simplicia inuenienda ſunt,

coniuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est hæc distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodammodo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo: qualia sunt ea quæ transferuntur aut immutantur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. P. Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi consecutioq; uerborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, uituperandum est. Cōmunia autem simplicium coniunctorumq; sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue. Dilucidum fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis, aut circūscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione uerborum. Obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione uerborum. Breuitas

autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruiendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum, si est auctoritas & pondus in uerbis, si sententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus. Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat penè ante oculos. is enim maxime sensus attingitur, sed cæteri tamen, & maxime mens ipsa moueri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. est enim plus aliquanto illustre, quàm illud dilucidum. alterofit ut intelligamus, altero uero, ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium et leniũ: deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disiunctos atque hiantes: & sit circunscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto, habeatq; similitudinem æqualitatemq; uerborum, tum ex contrarijs sumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus respondeant, relataq; ad idem uerbum, & geminata atque duplicata, uel etiam sæpius iterata ponantur: cõstructioq; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suauis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid est admirabile, maximeq; mouet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio:

tio : quæq; significat oratoris ipsius amabiles mores : qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cũ aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq; comitate fieri magis quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscurã, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C. F. Reliquũ est igitur, ut dicas de conuersa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum : quæ simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum cõtrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium aut idem significãs, aut factum uerbum in plura uerba deducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retroq; dicatur, deinde idem intercise atque permisse. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita : quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est. facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu : quæ plurimum

ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequentur. C.F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C.P. Nihil sanè præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodam modo, & in dissimili genere persimilis. nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

C.F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C.P. Quatuor esse eius partes: quarum prima & postrema ad motum animi ualet: is enim initijs est & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quãquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc cõmouendi. C.F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C.P. Faciam, & à principijs primũ ordiar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. sumũtur autem trium rerũ gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attẽte audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduersarios con

ferendis, & cum ijs, qui disceptant, aliqua coniũctionis aut causa, aut spe significanda: & si in nos aliquod odiũ offensio'ue collocata sit, tollenda ea minuenda'ue, aut diluendo, aut extenuãdo, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq́; causæ, si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quæq́; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliquod, & maxime in perorando, dederit occasionẽ nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tẽpus apte, ne derelinquamus: et quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta transferri. C.F. Quid, in narratione quæ tandem conseruanda sunt? C.P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentũ constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornãdum. nam ut dilucide probabiliterq́; narremus, necessarium est, sed assumimus etiam suauitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi &

illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eáq; sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabūtur, consentiēt, si cuiusque facti & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C.F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C.P. Ita est: quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. Nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendēdo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit nec ne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C.F. Teneo istam distributionem. nunc coniecturæ locos quæro. C.P. In uerisimilibus & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adolescētiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi mēbris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerū ipsarum negotiorumq; naturis. In personis naturæ pri

mũ ſpectátur,ualetudinis,figuræ,uiriũ,ætatis,marium, fœminarũ : atque hæc quidẽ in corpore. Animi autẽ aut quemadmodum affecti ſunt,uirtutibus,uitijs, artibus,inertijs : aut quemadmodum commoti,cupiditate, metu,uoluptate,moleſtia. Atque hæc quidem in natura ſpectantur. In fortuna,genus,amicitiæ,liberi, propinqui,affines,opes,honores,poteſtates,diuitiæ, libertas, & ea quæ ſunt his contraria. In locis autem & illa naturalia,maritimi an remoti à mari, plani an montuoſi, lenes an aſperi, ſalubres an peſtilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deſerti, coædificati an uaſti, obſcuri an rerum geſtarum ueſtigijs nobilitati, conſecrati an profani. In temporibus autem, præſentia, & præterita, & futura cernuntur. In his ipſis, uetuſta, recentia, inſtantia paulo poſt, aut aliquando futura. Inſunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quaſi naturam notant,ut hiems, uer,æſtas,autumnus: aut anni tempora,ut menſis,ut dies,ut nox,hora,tempeſtas,quæ ſunt naturalia. Fortuita autem, ſacrificia, feſti dies,nuptiæ. Iam facta & euentus aut conſilij ſunt,aut imprudẽtiæ,quæ eſt aut in caſu, aut in quadam animi permotione. Caſu; cum aliter accidit ac putatum ſit. Permotione,cum aut obliuio, aut error, aut metus,aut aliqua cupiditatis cauſa permouit. Eſt etiam in imprudentia neceſſitas ponenda. Rerum autem bonarúm & malarũ tria ſunt genera. Nam aut in animis,aut in corporibus,aut extra eſſe poſſunt. Huius igitur materiæ ad argumentum ſubiectæ perluſtrãdæ animo partes erunt omnes, & ad id,quod agetur,

ex ſingulis coniectura capienda. Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tremor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſſit, etiam ſi præparatum aliquid, ſi cõmunicatum cum aliquo, ſi poſtea uiſum, auditum, indicatum. Veriſimilia autem partim ſingula mouent ſuo pondere, partim, etiam ſi uidentur eſſe exigua per ſe, multum tamen, cum ſunt coaceruata, proficiunt. Atque in his ueriſimilibus inſunt nonnunquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nonnunquam, etſi ſit incredibilis, tamen homines cõmouet. C. F. Quid, definitionis quæ ratio eſt, & quæ uia? C. P. Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam cõmunium frequentia, ex quibus proprium quid ſit eluceat: ſed quoniam de proprijs oritur plerunque magna diſſenſio, definiendum eſt ſæpe ex contrarijs, ſæpe etiam ex diſſimilibus, ſæpe ex paribus. Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſæpe aptæ, & enumeratio conſequentium, in primiſq; commouet explicatio uocabuli ac nominis. C. F. Sunt expoſita iam ferè ea, quæ de facto, quæq; de facti appellatione quærũtur. Nempe igitur ea reſtant, quæ, cũ factum conſtet & nomen, qualia ſunt, uocatur in dubiũ. C. P. Eſt ita ut dicis. C. F. Quæ ſunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factũ depellitur, aut ulciſcendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut pa

triæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Ná quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia iure, & recte'ne actum sit quæri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictũ aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primũ dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula, sic uniuersa frangentur. Cómemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit: conquerenda conditio cómunis periculi, si ingenijs hominum criminosorum sit exposita uita innocentium. C. F. Quoniam unde inueniuntur quæ ad fidem pertinent habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur expecto. C. P. Argumentationem quærere uideris, quæ est argumenti explicatio, quæ sumpta ex ijs locis qui sunt expositi, conficienda & distinguenda dilucide est. C. F. Plane istuc ipsum desidero. C. P. Est ergo (ut supra dictũ est) explicatio argumenti argumentatio: sed ea conficitur, cum sumpseris aut nó dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur. Argumen=

tandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidem directo ſpectat: alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cum propoſuit aliquid quod probaret, ſumpſitq́; ea, quibus uteretur: atque his confirmatis, ad propoſitum ſe ſe retulit atque concluſit. Illa autem altera argumentatio quaſi retro & contra prius ſumit quæ uult, eáq; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Eſt autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda diſtinctio: ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus, quæ ſunt cũ alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper à propoſito ordientes: & ſi nõ omnia confirmando diſputabimus, breuiterq́; interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quódq́; ex his efficietur, ſi id apertum ſit, non habebimus neceſſe ſemper concludere. C. F. Quid illa, quæ ſine arte appellantur, quæ iandudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur ſine arte, quòd ita ſunt, ſed quòd ea non parit oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamen arte tractat, & maxime in teſtibus. Nam de toto genere teſtium, quàm id ſit infirmum, ſæpe dicendum eſt, & argumenta rerum eſſe propria, teſtimonia uoluntatum: utendumq́; eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non ſit: & de ſingulis teſtibus, ſi natura uani, ſi leues, ſi cum ignominia, ſi ſpe, ſi metu, ſi iracundia, ſi miſericordia impulſi, ſi præmio, ſi gratia adducti, comparandiq́; ſuperiore cũ auctoritate teſtium, quibus tamen creditum non ſit. Sæ

pe etiam quæstionibus resistendum est, quòd & dolorẽ fugientes multi in tormentis ementiti persæpe sunt, moriq; maluerunt falsum fatendo, quàm inficiando, dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neque est obscurũ, quin, quoniam in utraque parte sunt exempla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in testibus & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur. C.F. Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in perorando est: de qua sanè uelim audire. C.P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas parteis, amplificationem, & enumerationem. Augendi autem & hic est proprius locus in perorando: & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificãdum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicẽdo fidem. Ea & uerborum genere conficitur, & rerũ. Verba ponenda sunt, quæ uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, inprimisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continẽtibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura

uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, dupli= cata, & ea quæ aſcendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad ſuperiora, omninoq́; ſemper quaſi naturalis, & non explanata oratio, ſed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Hæc igitur in uerbis: quibus actio uocis, uultus, & geſtus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata eſt. Sed & in uerbis, & in actione cauſa erit tenenda, et pro re agen da. Nam hæc, quia uidentur perabſurda, cum grauio= ra ſunt, quàm cauſa, diligenter ferè, quid quenque de= ceat, iudicandum eſt. Rerum amplificatio ſumitur eiſ= dem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta ſunt ad fidem: maximeq́; definitiones ualent conglobatæ, & conſe= quentium frequentatio, & contrariarum, & diſſimi= lium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio: & cauſæ, & ea quæ ſunt de cauſis orta, maximeq́; ſimili= tudines & exempla: fictæ etiam perſonæ, muta deni= que loquantur: omninoq́; ea ſunt adhibenda, ſi cauſa patitur, quæ magna habentur: quorum eſt duplex ge= nus. Alia enim magna natura uidentur, alia uſu. Natura, ut cœleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcuræ cauſæ, ut in terris mundóq; admirabilia quæ ſunt: ex quibus ſimilibusq́;, ſi attendas, ad augendum permul= ta ſuppetunt. Vſu, quæ uidentur hominibus aut pro= deſſe aut obeſſe uehementius: quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur hō mines, ut deorum, ut patriæ, ut parentū: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorū, ut familiarium: aut honeſtate, ut uirtutū, maximeq́; earū quæ ad cōmunio= nem hominū & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohor

tationes ſumuntur ad ea retinenda, & in eos, à quibus ea uiolata ſunt, odia incitantur, & miſeratio naſcitur. Proprius locus augẽdi in ijs rebus aut amiſſis, aut amittendi periculo. Nihil eſt enim tam miſerabile, quàm ex beato miſer. Et hoc totum quidem moueat, ſi bona ex fortuna quis cadat: & à quorum charitate diuellatur, quæ amittat aut amiſerit: in quibus malis ſit, futurus'ue ſit, exprimatur breuiter. Cito enim areſcit lacryma, præſertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum eſt: minuta eſt enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam eſt iudicij, quo quaque in cauſa genera utamur augendi. In illis enim cauſis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi ſunt, qui mouere poſſunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem bonorum ac malorũ enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs accuſatori ferè, quæ ad iracundiam: reo plerunque, quæ ad miſericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accuſator miſericordiam mouere debet, & defenſor iracundiam. Enumeratio reliqua eſt, nonnunquam laudatori, ſuaſori non ſæpe, accuſatori ſæpius, quàm reo neceſſaria. Huius ipſa tempora duo ſunt, ſi aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel lõgitudine orationis, aut, frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expoſitis, uim eſt habitura cauſa maiorem. Et reo rarius utendum eſt, quòd ponenda ſunt contraria, quorum diſſolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne oſtentatio memoriæ ſuſcepta,

uideatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breui singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C.F. QVONIAM & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locũ. C.P. Duo sunt, ut initio dixi, quæstionum genera: quorum alterum, finitum temporibus & personis, causam appello: alterũ infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo. Cognitionis alterum, eius scientia est finis, ut ueri ne sint sensus: alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut si quæratur quibus officijs amicitia colẽda sit. Rursus superioris genera sunt tria: Sit nec ne, quid sit, quale sit. nec ne, ut ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autẽ sit, iuste uiuere sit nec ne utile. Actionis autem duo sunt genera. Vnum, ad persequendum aliquid, aut declinandum: ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum usumq; refertur: ut quẽadmodum sit resp. administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit nec ne, aut fuerit futurum'ue sit, quæritur; unum genus est quæstionis, possit ne aliquid effici; ut, cum quæritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit: alterum, quemadmodũ quid-

que fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, natura ne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus ut in obscuris naturalibusq; quæstionibus, causæ rationesq; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid sit id de quo agitur, quæritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseuerantia. In altero autem descriptio generis alicuius, & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo quale sit quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut Honestum ne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sit ne utile in repub. administranda uersari. De æquitate uero sic: ut, Sit ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quæritur quid honestum sit, quid utile, quid æquum: sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius, atque etiã quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimũ: cuius generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis, cuius alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuẽda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos

animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, uel gignendos, uel concitandos. Atque ferè hæc est partitio consultationum. C. F. Cognoui: sed, quæ ratio est in his inueniendi & disponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliam ne censes, & non eandem esse quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est, quarũ altera delectationem sectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneq; uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq; uersetur. Reliquum autem genus causarum aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera causarum extiterunt. Vnum, quod à meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi uero placet. C. P. Ac laudandi, uituperandiq; rationes, quæ nõ ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuẽdum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar

& laudandi & uituperandi. Omnia enim ſunt pro fecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute ſunt: & quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendiſq; factis, ſine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractā dos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodate. non enim dubia firmantur, ſed ea, quæ certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur. quā ob rem ex ijs, quæ ante dicta ſunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his cauſis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione ſingulorum uerborum inſignibus, quæ habent plurimum ſuauitatis: id eſt, ut factis uerbis, aut uetuſtis, aut trāſlatis frequenter utamur, & in ipſa conſtructione uerborum ut paria paribus, & ſimilia ſimilibus ſæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunſcripta numeroſe non ad ſimilitudinem uerſuum, ſed ad explendum aurium ſenſum, apto quaſi quodam uerborū modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum ſunt, ſiue quæ admirabilia, nec opinata, ſiue ſignificata monſtris, prodigijs, & oraculis, ſiue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidiſſe diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, & improuiſi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona mala'ue uerſantur, externis, corporis, et animi: prima ſunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceq; laudato, aut, ſi erit infame, prætermiſſo, ſi

humile,uel præterito,uel ad augendam eius, quem laudas,gloriam tacto : deinceps, si res patiatur,de fortunis erit & facultatibus dicendum . Postea de corporis bonis : in quibus quidem,quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur . Deinde est ad facta ueniendum , quorum collocatio triplex est : aut enim temporum seruandus est ordo,aut in primis recentissimum quodque dicẽdum,aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda . Sed hic locus uirtutum atque uitiorum latissime patens,ex multis & uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur . Est igitur uis uirtutis duplex . Aut enim scientia cernitur uirtus, aut actione. Nam,quæ prudentia,quæ calliditas,quæq; grauissimo nomine sapientia appellatur , hæc scientia pollet una . Quæ uero moderandis cupiditatibus , regendisq; animi motibus laudatur,eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est . Atque illa prudentia in suis rebus domestica,in publicis ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res,& in communes distributa est , duobusq; modis in rebus commodis discernitur,& ea,quæ absunt,non expetendo,& ab ijs,quæ in potestate sunt,abstinendo . In rebus autem incommodis est itidem duplex . Nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo : quæ, quod iam adest,tolerat & perfert, patientia nominatur . Quæ autem hæc uno genere complectitur,magnitudo animi dicitur , cuius est liberalitas in usu pecuniæ , simulq; altitudo animi in capiendis incommodis , & maxime iniurijs , & omne quod est eius generis, graue,insedatum, & turbulẽtũ.

In cõmunione

In communione autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eáq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando uera atque falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione scientiáq; disputandi sita est: altera autem oratoria. nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputãdo, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accõmodatior. Custos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens, uerecũdia est. Atque hi sunt quidem ferè quasi quidam habitus animi, sic affecti & cõstituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti: à quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidã perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi præculti, & præparati rectis studijs & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorũ ac sonorum, ut mensuræ, ut syderum, ut equorũ, ut uenandi, ut armorum. In cõmunibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus præcipue atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem uirtutũ, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam ma=

litia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & religionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam disputandi prudentiam concertatio captatióq; uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia loquendi. Studijs autem bonis similia uidentur ea, quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq; ex his sumetur uirtutum uitiorumq; partibus: sed in toto quasi contextu orationis hæc erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus, moratusq; fuerit: & si quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq; si id diuinitus accidisse potuerit uideri: tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quæ proposita sunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq; ijsdem inueniendi locis causæ rerum, & euentus, & consequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, silentio præteriri debebit, si modo quid erit animaduertendum aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus, quæ post mortem erunt consecutæ. C. F. Accepi ista, didiciq; breuiter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda quam uiam, & quæ præcepta te=

neamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaq; dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori uidenda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit: & si quid necesse est (necesse autem id est, sine quo salui liberi'ue esse nō possumus) id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & cōmodis anteponendum. Cū autem quæritur quid fieri possit, uidendum etiam est, quàm facile possit. nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid nō necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm sit magnum. quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarū ex suasione & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suasori utrunque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs atque uirtutibus; alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiæ. Eorum autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetun-

tur. Honestate, ea quæ proficiscũtur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Cõmoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate & amore cernũtur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæq; cultus, eorumq; hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellũt, ad charitatem referri solet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos usus familiaritasq; coniunxit, quanquã etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere possemus, haud sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorũ, qui audiunt, accõmodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera: alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati: alterũ expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, o-

mnisq; uirtus: illi autem alteri quæstus, emolumentũ, fructusq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat: quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sanè laudanda est. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. nam neque honesta tã expetunt, quàm deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, cótumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona consequi, malaq; uitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendaq; uersantur. Sin apud indoctos imperitosq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici, nec ne, in quo etiam quàm facile possit, quamq; expediat, quæri solet, maxime ex causis ijs, quæ quanque rem

efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt: aliæ, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam, cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior aut minor, ut & illa, quæ maximã uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt quæ nobis suppetunt, sed etiam illa quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia ac

necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. ad cõmouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, et retinendis suis fortunis, si erunt secundæ; sin autem aduersæ, de periculo cõmonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quàm uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata sunt expecto. idq; nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque eius quidem generis finis est æquitas, quæ non simpliciter spectatur, sed comparatione nonnunquam: ut cũ de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis quid æquius, æquissimum'ue sit, quæritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum, aut sit ne actio illi qui agit, aut iam ne sit, aut num iam esse desierit, aut illa ne lege, ijs ne uerbis sit actio, quæritur: quæ etiam si ante, quàm res in iudicium uenit,

aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non sunt: tamen in ipsis iudicijs permagnum sæpe habent pōdus, cum ita dicitur. Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more positum: cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendū necessaria uidetur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeūdisq; iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea ferè generis eius sunt, ut quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante indicium tractanda uideantur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures nō queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut quod obijcitur factū neges: aut illud quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, cōcedendum'ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam: secundus autem definitione, atque descriptione aut informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendū

disputatione tractandus est. Et *quoniam semper is, qui defendit, nõ solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ:* Primus *ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationemq́; facti:* Secundus, *quòd non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo:* Tertius, *quòd id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis controuersia factum fatetur.* Deinde *unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset.* Itaque *ea, quæ sic referuntur, continentia causarum uocentur: quanquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quàm ipsæ defensionis rationes continent causas.* Sed *distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandũ depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet.* Firmamentum *autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest.* Ex *rationis autem, & ex firmamenti conflictione, & quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quæri solet.* Nam *prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura,* Ceperit *ne pecunias* Decius. In *definitione,* Minuerit *ne maiestatem* Norbanus. In *æquitate,* Iure *ne occiderit* Opimius Gracchũ. Hæc, *quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & fusa sunt.* Rationum *& firmamentorum contentio adducit in angu=*

ſtam diſceptationem. ea in coniectura nulla eſt. nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut poteſt, aut debet, aut ſolet reddere. Itaque in his cauſis eadem & prima quæſtio, & diſceptatio eſt extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maieſtatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim R. dolor iuſtus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maieſtas autem, quoniam eſt magnitudo quædam populi R. in eius poteſtate ac iure retinendo, aucta eſt potius, quam diminuta. & ubi ita refertur, Maieſtas eſt imperij atque in omni populi R. dignitate, quam minuit is qui per uim multitudinis rem ad ſeditionem uocauit: exiſtit illa diſceptatio, Minuerit ne maieſtatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem cauſis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum, eſſe factum defenditur, cum eſt facti ſubiecta ratio, ſicut ab Opimio, Iure feci, ſalutis omnium & conſeruandæ reip. cauſa: relatumq́; eſt ab Decio, Ne ſceleratiſſimum quidem ciuem ſine iudicio iure ullo necare potuiſti: oritur illa diſceptatio, Potuerit ne recte ſalutis reip. cauſa ciuem euerſorem ciuitatis indemnatum necare. Ita diſceptationes eæ, quæ in his controuerſijs oriuntur, quæ ſunt certis perſonis & temporibus notatæ, fiunt rurſus infinitæ, detractisq́; temporibus & perſonis, rurſum ad conſultationis formam, rationemq́; reuocantur. Sed in grauiſſimis firmamentis & illa ponenda ſunt, ſi qua ex ſcripto legis, aut teſtamenti, aut uerborum ipſius iudicij, aut alicuius ſtipulationis, aut cautionis opponuntur defenſioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas

causas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat: ut cum ex testamentis quid sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut uelit: aut etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiæq; contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum. Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conijciantur. Quod quanquam satis est ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt, (sed accusatorem pro omni actore, & petitore appello: possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarũ genera uersari) sed hæc duo sunt ei prima, causa et euentus. Causam appello rationẽ efficiẽdi: euentũ, id, quod est effectũ.

Atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebãtur, quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. Quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstret. Vtilitatis coniectura mouetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienũ, si angustiæ rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si cõmota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut, si patefactum esset, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut si iudicij pœna leuior, quàm facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti suspitio confirmatur, cum & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uolũtate autem utilitas ex adeptione alicuius cõmodi, uitationeq; alicuius incõmodi quæritur, ut aut spes, aut metus impulisse uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem sint hæc dicta de causis. C.F. Teneo, & quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. C.P. Cõsequentia quædã signa præteriti, & quasi im

pressa facti uestigia: quæ quidem uel maxime suspitionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc quidem grauiora, quòd causæ cõmuniter uidentur insimulare & arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingũt eos ipsos qui arguuntur, ut telũ, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptúmue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspitio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea suspitiosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare nõ posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum, genus erit ipsum laudãdum, dicendumq;, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono & firmo, sine uitio iudicis non posse non

credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandã, & eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent: de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbissimum est, liberi, ciuesq; torquentur. De nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de seruis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, et coniuratione, quæ facta me Consule est, quærendũ putauerũt. Irridenda etiã disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones, & meditata, puerilisq; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictaq; quæstionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut nõ fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non ijs esse moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotenteis fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorũ crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset: neque tam amentem, ut pœnas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet

exponendo nõ esse illa certa indicia facti, quæ etiã nullo admisso cõsequi possent: cõsistetq́; in singulis: et ea aut eorũ, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius q̃ criminis: aut si sibi cũ accusatore cõmunia essent, pro periculo potius, quàm cõtra salutem ualere debere: testiumq́;, et quæstionũ genus uniuersum, et quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictũ est, refellet. Harũ causarũ principia suspitiosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur: denũtiabiturq́; insidiarũ cõmune periculum, excitabunturq́; animi, ut attendãt. A` reo autem querela cõflati criminis, collectarumq́; suspitionũ, et accusatoris insidiæ, & item cõmune periculũ proferetur, animiq́; ad misericordiã allicientur, & modice beneuolentia iudicũ colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspitiosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut præteritis, aut obscuratis suspitionũ argumentis, rerũ ipsarum euentus erũt, casusq́; narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs, sæpe erũt accusatori motus animorũ incitandi, reo mitigãdi. Atque hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri frequentatione argumentorũ, & coaceruatione uniuersa: alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miseratione ad extremũ. C. F. Scire mihi iam uideor quẽadmodũ cõiectura tractãda sit. nũc de definitione audiamus. C. P. Cõmunia dãtur in isto genere accusatori defensoriq́; præcepta. uter enim definiẽdo describẽdoq́; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionẽq́; penetrarit, et

uter ad communem uerbi uim, & ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoq; uerbo: ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, praeuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo: defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo haec contentio prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemq; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur aequitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset: quaeq; tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno praeuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen praeuaricationis: ex consequentibus, quòd ea litera de accusatore soleat dari iudici: ex nomine ipso, quòd significat eum, qui in contrarijs causis, quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi. communeq; sit hoc praeceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communem sensum, uimq; uerbi, tum similibus, exemplisq; eorum, qui item locuti sunt, suam definitionem

nitionem ſententiamq; confirmet. Atque accuſatori in hoc genere cauſarum locus ille communis, minime eſſe concedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi ſe interpretatione defendat. Defenſor autem ad ea, quæ propoſui, æquitate nitatur: & ea cum ſecum faciat, non re, ſed deprauatione uerbi ſe urgeri queratur. Quo in genere percenſere poterit pleroſque inueniendi locos. nam & ſimilibus utetur, & contrarijs, & conſequentibus; quanquam uterque, tamen reus, niſi plane erit abſurda cauſa, frequentius. Amplificandi autem cauſa, quæ, aut cum digredientur à cauſa, dici ſolent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad miſericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ ſunt antepoſita, ſumentur, ſi modo rerũ magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas poſtulabit. C.F. Habeo iſta: nunc ea, quæ, cum quale ſit quippiam diſceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C.P. Confitentur in iſto genere, qui arguuntur, ſe id feciſſe ipſum, in quo reprehenduntur. ſed quoniam iure ſe feciſſe dicunt: iuris eſt omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas parteis primas: naturam, atque legem: & utriuſque generis uis in diuinum, & humanum ius eſt diſtributa. quorum æquitatis eſt unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis eſt duplex: cuius altera directi, & ueri, & iuſti, &, ut dicitur, æqui, & boni ratione defenditur: altera ad uiciſſitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia ſunt naturæ, atque legis: ſed propria legis & ea, quæ ſcripta ſunt, &

ea, quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud est: publicum aliud. Publicum, lex, S. C. fœdus. Priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinētur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesq́; tueamur, quodam modo naturali iure præscriptum est. Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis: meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit: quod non concederetur ijs, qui sua sponte, & uoluntate fecissent: ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est: quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositū est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere: nisi præterea tu quid requiris. C. F. Illud equidē, quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C. P. Recte intelligis. eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs præcepta cōmunia. Vterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet. Vterque id, quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendū esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem: quamq́; defendet ipse, eam rem, & sententiam quem=

uis prudentem, & iuſtum hominem, ſi integrum daretur, ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq́; ſententiam, quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Cum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur, & aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eum re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario: iterare: renouare: interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contra factum inficietur. Poſt iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq́; confutet eius, qui cũ palàm contra fecerit, idq́; fateatur, adſit tamen, factumq́; defendat. Deinde infirmet defenſionem. cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptoré, aliud ſcripſiſſe dicat: non eſſe ferendum à quoquam potius latoris ſenſum, quàm à lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit. Cur, cum ea, quæ planè ſcripta ſint: neglexerit: quæ nunquam ſcripta ſint, proferat. Cur prudentiſſimos in ſcribendo uiros ſummæ ſtultitiæ putet eſſe damnandos. Quid impedierit ſcriptoré, quo minus exciperet illud, quod aduerſarius, tãquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum. Vtetur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut, ſi id non poterit: quibus alij, quod excipiendum putarint: exceperint. Quærenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inueniri: quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia cauſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſa, de conſeruandis legibus, de

periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq́; dicendum. Ille autem, qui se sententia legis, uoluntateq́; defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet: quodq́; nihil exceperit in lege, laudabit: ne diuerticula peccatis darétur: atque ut ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis: in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem'ue pertineat: quod genus paulo ante attigimus: erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq́; proxime sententiæ, & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat: eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quæ modo de scripto, sententiaq́; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriæ partitiones: quæ quidem è media illa nostra Academia floruerũt, neq; sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nã et partiri ipsum, et definire, et ambi

gui partitiones diuidere, et argumentorũ locos nosse, et argumentationem ipsam concludere, & uidere, quæ sumenda in argumentando sint, quidq́; ex ijs, quæ sumpta sunt, efficiatur: & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare, & distinguere: & aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur: uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De *bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatẽ, aut copiam?* Quare *hæc tibi sint mi* Cicero, *quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces.* C. F. *Ego uero, ac magno quidem studio mi pater, multisq́; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.*

FINIS.

Erratum corrige sic.
122: *adducta quidem sit*

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Omnes quaterniones, præter Z duernionem.

VENETIIS, APVD ALDI FILIOS.
M. D. XLVI. MENSE SEPTEMBRI.

ALDI FILII